

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОЦУЛЯК Віктор Володимирович

УДК 930.1 (09) (4 Укр.): 940.2 (3) 477

**М.ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА
(1880-ті рр. XIX – ПОЧАТОК XX ст.):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Дніпропетровськ – 1999

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Черкаському державному університеті імені Богдана Хмельницького Міністерства освіти України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Колесник Грица Іванівна,
Дніпропетровський державний університет,
професор кафедри історіографії та джерелознавства

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Дашкевич Ярослав Романович,
Заступник директора Інституту української
археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського
НАН України

доктор історичних наук, професор
Зашкільняк Леопід Опанасович,
завідувач кафедри історії слов'янських країн
Львівського державного університету
імені Івана Франка

доктор історичних наук, професор
Савчук Варфоломій Степанович,
директор видавництва Дніпропетровського
державного університету

Провідна установа: Харківський державний університет, кафедра історіографії, джерелознавства та археології Міністерства освіти України

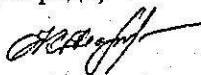
Захист відбудеться "13" червня 1999 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 при Дніпропетровському державному університеті за адресою:

320625, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд. 307.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету за адресою:
320050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий "15" травня 1999 р.

В.О. вченого секретаря спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

 Марков К.А.

ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Утвердження незалежності України, становлення громадянського суспільства, формування його ідеології відбувається в умовах бурхливого зростання інтересу до історичного минулого нашого народу. Виникає закономірність того, що до активного політичного життя суспільність може бути готовою завдяки знанням історії, культури, усвідомленню ролі своїх провідників та діянь певної історичної постаті. Зазначене ставить перед історичною наукою завдання тісно зв'язати минуле з сучасним, відтворити шляхи еволюції історичних явищ, показати історіографічний процес в Україні як невід'ємну частину світового розвитку історіографії.

Важливою й необхідною умовою є подолання одновимірної методології, стереотипів минулого, що довгий час супроводжували наукову творчість, не сприяли багатоканальності мислення вчених.

До блискучої плеяди подвижників української культури і науки, провідних ідеологів і лідерів національно-культурного відродження, революційних змагань 1917 – 1920-х рр. належить перший президент УНР Михайло Грушевський.

З ім'ям М.Грушевського пов'язані знаменні події в історії української науки, культури, національно-державного відродження України. Він є видатним українським істориком, провідним організатором академічно-наукового життя, відомим суспільно-політичним діячем українського відродження ХХ ст.

Діяльність і творчість Михайла Сергійовича створили цілу епоху в інтелектуальному, науковому, національно-культурному і державному розвитку нової України і орієнтують нас у майбутнє. Як творець всебічної багатотомної "Історії України-Руси", непересічний організатор науки М.Грушевський вимагає ґрунтовного наукового вивчення.

Актуальність дослідження визначається важливістю оцінок тенденцій, перспектив, вивчення життя М.Грушевського, його наукової спадщини.

Не менш важливим є з'ясування значення періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. в українській історичній науці.

Складність і суперечливість розвитку української історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст., неадекватність її оцінки радянською історичною наукою і майже заперечення наукової цінності попередньої історіографічної традиції, слабка поінформованість сучасного вченого світу в Україні про спадщину і здобутки провідних українських грушевськознавців, які репрезентують високий рівень української історичної науки серед відомих історичних шкіл Європи, США і Канади також обумовили необхідність опрацювання цієї теми.

Вивчення і узагальнення масиву джерел, літератури про М.Грушевського, українську історичну науку на зламі ХІХ – ХХ ст. диктується незадовільним станом процесу дослідження зазначеної теми. Аналіз існуючої історіографічної ситуації, наявність праць, в яких досліджуються окремі питання розвитку тогочасної історичної науки представниками різних наукових напрямків, викликали необхідність подальшої, більш поглибленої розробки й удосконалення науково-дослідницької практики. Такий підхід обумовлений сучасним станом української історичної науки.

Важливою науковою проблемою є всебічне з'ясування значення історіографії як засобу дослідження. Наукова праця, в якій ставиться мета історіографічно реконструювати становище української історичної науки на рубежі ХІХ і ХХ століть, узагальнити досягнення, виявити зміну підходів до даної проблеми, визначити коло невирішених питань, сприятиме розв'язанню поставлених завдань.

Проблемне історіографічне дослідження активізує зусилля нової хвилі грушевськознавців, істориків науки, прискорить більш глибоке вивчення наукової спадщини М.Грушевського. Воно дозволить розкрити внутрішні закономірності розвитку

української історичної науки 80-х років XIX – початку XX ст., механізм розвитку вивчення історії України, визначити найбільш ефективний шлях вирішення проблем, які потребують поглибленого аналізу і залучення додаткової джерельної бази.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Напрямок дисертаційного дослідження є складовою частиною наукового грушевськознавства, яке передбачає історіографічне опрацювання спадщини Грушевського, входить в сферу компетенції Ради при Президенті України з питань вивчення наукової спадщини і політичної діяльності М.Грушевського¹, а також державних і міжвузівських наукових програм з історіографії історії України.

Стан наукової розробки теми. Розгляд наукової діяльності М.Грушевського передбачає об'єктивне висвітлення історичних передумов і процесу розвитку української історичної науки останніх десятиліть XIX – початку XX ст., не минаючи магістральних шляхів сучасного історичного процесу. В існуючій історичній літературі знайшли свій відбиток складні і неоднозначні процеси розвитку наукової думки щодо зазначеної проблематики.

Панування у вітчизняній історичній науці радянського періоду заідеологізованої методологічної традиції призвело до майже повного ігнорування початкових процесів внутрішнього розвитку її національних ланок. Проблематичним був процес її об'єктивного історіографічного осягнення незалежним, абстрагованим від ідеологічних переконань науковим поглядом.

Вітчизняну українську історіографію найбільш боляче вразив дух традиційного підходу радянської історіографії до історичної науки кінця XIX – початку XX ст., закарбований у працях, присвячених її історії.

Теза про кризу буржуазної історичної науки знайшла втілення в “Очерках истории исторической науки в СССР”. Другий і третій її томи не містять широкого об'єктивного висвітлення стану історичної науки в Україні, як і в інших регіонах.

Під відповідним кутом зору розглядається це питання в працях “Установи історичної науки в Українській РСР, 1917 – 1937 рр.” (1973), “Історіографія історії Української РСР” (1986). У полі зору українських вчених знаходились, відповідно препаровані, постаті М.Максимовича, Т.Шевченка, М.Костомарова, О.Лазаревського, О.Сфименко, Д.Яворницького, Д.Багалія та інших представників так званого “демократичного табору”. Для них обов'язково була критична оцінка історичних праць вчених, які відносились до “дворянсько-буржуазної і буржуазної історіографії”. Зазначене особливо проявилось в дослідженнях М.Марченка² та Л.Коваленка³. За останні роки розгорнута кризова теорія інтерпретована в різних варіаціях “ідейних зламів”, марних пошуків надійної методології і поступового визнання неможливості однозначного сприйняття кризи історичної науки як “прямолінійного руху всіх буржуазних істориків назад”, знайшла аргументоване заперечення в працях провідних істориків колишнього Радянського Союзу, особливо Росії. В останній час в дослідженнях В.Смоля, Л.Таран, О.Журби порушується питання проблеми кризи в українській історичній науці. Зокрема в дослідженнях В.Матя, присвячених “Киевской старине” та медієвістиці в Україні другої половини XIX – початку XX ст.⁴

¹ Указ Президента України про Раду з питань вивчення наукової спадщини та політичної діяльності

М. Грушевського, м. Київ, 8 січня 1998 року, № 7/98 // Урядовий кур'єр. – 1998. – №1 (48-49). – 12 березня. – С. 19.

² Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – 258 с.

³ Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983. – 119 с.

⁴ Матя В. М. Проблеми історії України XVI – XVIII ст. у висвітленні журналу “Київська старина”. Дис... кандидата історичних наук. – К., 1993. – 212 с.; Ті ж Медієвістика в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: криза чи прогрес? – К., 1996. – 58 с.

Насправді 80-ті роки XIX – початок XX ст., незважаючи на сильний тиск з боку царського уряду на український рух, є періодом глибоких перетворень, пов'язаних з ефективним розвитком наукового життя та української історичної науки, впливу національної інтелігенції на суспільну свідомість. Поява “Історії України-Руси”, що являє собою монументальну синтетичну працю, побудовану на розгорнутій схемі, відповідала вимогам європейської методології і підвела підсумок розвитку всієї попередньої історичної науки. Вихід у світ “Огляду української історіографії” Д.Дорошенка у 1923 році засвідчив теоретичну зрілість, достатній ступінь розвитку української історіографії та завершення процесу її самовизначення, організаційної та ідейно-концептуальної інституалізації.

Із середини 1920-их років українська історична наука, її представники і надалі, працюючи в Україні, втрачають право на багатоканальність мислення. Вищезгадане особливо негативно позначається на дослідженні стану історичної науки в кінці XIX – на початку XX ст. З цього часу зароджується і поступово все виразніше стає тенденція зниження ролі М.Грушевського та цього періоду в історичних дослідженнях.

Найсуттєвішим виразом є загальний поділ науки на пролетарську (марксистську) і буржуазну, вороже ставлення до немарксистської історіографії, відмова тогочасним провідним вченим, науковим історичним інституціям, історичним часописам та періодиці в об'єктивності, слідуванні надійній методології. Вченим також закидалася неспроможність виявити закономірності історичного процесу, розробка реакційних ідеалістичних теорій на основі ідеології антикомунізму. Для радянської історіографії 30-х – початку 50-х років стає характерним відхід від історіографічної проблематики.

З другої половини 50-х і до середини 80-х років увага істориків в Україні зосереджується на представниках “революційно-демократичного” і “народницького” напрямків.

У залишеній з початку 1920-х років і до 1989 року радянській історіографічній традиції щодо періоду 80-х років XIX – початку XX ст. чітко прослідковується “стерильність праць”, очищення їх від небажаних фактів, порівнянь, суджень, моралізаторство про “нерозуміння” дореволюційними істориками об'єктивних законів розвитку суспільства, “обмеженість їх світогляду” та інше. Зазначені підходи спостерігаються у численних працях радянських українських вчених.

Єдина узагальнююча праця М.Марченка “Українська історіографія” (1959)⁵ доведена лише до першої половини XIX століття. Вчений, знаючи зміст “Огляду” Д.Дорошенка і водночас будучи свідком навального наступу на українську історичну науку, що в кінці 1930-х років торкнувся його творчості, не міг не дотримуватися пануючих на той час поглядів та офіційної історіографічної концепції як боротьби ідейних напрямків.

Найбільш послідовно її втілює у своїх працях і зокрема у навчальному посібнику з української історіографії Л.Коваленко.⁶

У висвітленні постаті М.Грушевського, стану української історичної науки в кінці XIX – на початку XX ст., він мав своїх попередників, які, починаючи з 1926 року, систематично піддавали критиці творчість дореволюційних істориків. Зразками такого підходу є, зокрема, розділ у “Русской историографии” М.Рубинштейна⁷, присвячений М.Грушевському, брошура “Реакційна суть націоналістичних теорій безкласовості та єдиного потоку” М.Рубача.⁸ Найбільше узагальнення “злочини” і “гріхи”

⁵ Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – 258 с.

⁶ Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983. – 119 с.

⁷ Рубинштейн Н. Л. Русская историография. – М., 1941. – С. 451-456.

⁸ Рубач М. А. Реакційна суть націоналістичних теорій безкласовості та єдиного потоку. – К., 1955. – 72 с.

М. Грушевського знайшли в його статті, вміщеній у четвертому томі "Советской исторической энциклопедии" (1963)⁹ та першому томі "Радянської енциклопедії історії України" (1970).

Одна із численних "критичних" оцінок "Історії України-Руси" М. Грушевського належить М. Коваленку. Автор не лише відмовляє М. Грушевському у створенні наукової школи, звинувачує у волюнтаризмі і принижує наукову вартість його монументальної "Історії України-Руси", а й вважає її наслідком колективної праці вчених¹⁰.

Історики в Україні, затиснуті межами пануючої концепції історичного пізнання, наслідуючи своїх колег із центру та конфронтуючи із зарубіжними дослідниками, підготували низку праць, біографічних нарисів, присвячених дореволюційним вченим-історикам. Зокрема, Ф. Шевченко робив спроби неупередженого, всебічного дослідження питання повернення М. Грушевського у 1924 році в Україну. Його стаття "Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?" (1966)¹¹ зустріла неприхильну реакцію владної наукової бюрократії.

Підсумок зусиль українських радянських вчених щодо історіографії початку ХХ ст., зокрема, підведений у статті "Історіографічні дослідження на Україні за 70 років радянської влади" (1987)¹².

У працях радянських вчених спостерігається явна недооцінка спадщини М. Грушевського, українських істориків останньої чверті ХІХ – 20-х років ХХ ст. Вона розвинулася з половини 30-х років, ствердилась у 60 – 70-х рр. і всім своїм змістом спрямовувалася проти так званого "українського буржуазного націоналізму" і зарубіжних "фальсифікаторів" історії України.

В Україні, починаючи зі статті С. Білокозя "Михайло Грушевський" ("Літературна Україна" від 2 липня 1988 року), праць Я. Дашкевича,¹³ В. Заруби¹⁴ та Р. Пирого¹⁵ часом можна зустріти критичний аналіз досліджень радянських істориків, присвячених життю і творчості М. Грушевського. Зокрема, Я. Дашкевич доводить, що насправді боротьба з історичною школою М. Грушевського та його учнями в 1940-х – 50-х рр. була спрямована проти справжньої об'єктивної історії України, української національної ідеї. Позиція, з якої здійснювалася ця критика, нічого спільного не мала з марксизмом, боротьба була нерівною, ініційованою як зверху апаратом ЦК ВКП(б), так і знизу.¹⁶

Друга основна історична тенденція позитивного висвітлення спадщини, життєвого шляху М. Грушевського, стану української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. розвинулася у працях до і післяреволюційних істориків, однак була обірвана в Україні в кінці 1920-х років і продовжена істориками в Галичині та в еміграції. Створивши за кордоном наукові інституції, зарубіжні українські вчені в полеміці з представниками радянської історіографії намагалися об'єктивно висвітлити блок питань, що є предметом

⁹ Рубач М. А. Грушевський Михайл Сергеевич // Советская историческая энциклопедия. – Т. 4. – Москва, 1963. – С. 858 – 859; Радянська енциклопедія історії України. – Київ, 1989. – С. 483 – 484.

¹⁰ Коваленко Л. А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. – К., 1983. – 106 с.

¹¹ Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 13-30.

¹² Сарбей В. Г. Історіографічні дослідження на Україні за 70 років Радянської влади // Український історичний журнал. – 1987. – № 12. – С. 122-134.

¹³ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції, Львів, 24 – 25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк – Львів, 1995. – С. 32-94.

¹⁴ Заруба В. Розгром і звичення київської школи істориків Михайла Грушевського // Український історик. – 1991. – 1992. – Ч. 3-4, 1-4 (110-115). – С. 147-168.

¹⁵ Пиріг Р. Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 71-83.

¹⁶ Дашкевич Я. Вказ. праця. – С. 69-70.

нашого дослідження, однак нерідко на випадки протилежної сторони в запалі полеміки вони вдавалися до апології та "забронзування" постаті М. Грушевського.

Найбільш об'єктивно всі складові життя, творчості, суспільно-політичної діяльності М. Грушевського в своїх працях висвітлює Л. Винар.¹⁷ Він же є тим вченим, хто послідовно досліджує віхи діяльності історичної школи М. Грушевського, питання "М. Грушевський і державницький напрям української історіографії", історичної схеми вченого, проблематику "Історії України-Руси", "Грушевський як історик України", "М. Грушевський і його концепція трьох київських академій". Він також комплексно вивчає біографію, епістолярію, наукову, педагогічну, громадську, політичну діяльність відомого історика. Зазначена тематика, а також інші сфери діяльності і творчості вченого цікавили сучасників М. Грушевського, його учнів, співробітників та прихильників. Численні праці вченого й публікації про нього, зокрема М. Кордуби, С. Томапівського, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко, О. Оглоблина, М. Антоновича, Ю. Бойка-Блохіна, І. Боршачка, І. Витановича, О. Домбровського, М. Ждана, Т. Мацьківа, І. Каменського, В. Ленчика, І. Фівера, О. Шульгіна, Б. Кліда, П. Одарченка, А. Жуковського, М. Стерча, І. Кедрина, Л. Биковського, В. Дорошенка, П. Феденка, В. Кедровського, Г. Костюка, Є. Опацького, О. Сидоренка, Ю. Тищенко та інших дослідників містяться в українознавчих часописах, журналах, альманахах, збірниках наукових праць, брошурах та зафіксовані в бібліографічних виданнях.¹⁸

Названі дослідники представляли різні генерації науковців, які, дотримуючись певних історіографічних напрямків у наукових, науково-популярних і публіцистичних працях, переважно фактологічно і частково концептуально відтворили сторінки наукового життя та політичної діяльності М. Грушевського. На сторінках "Українського історика" друкувалися архівні, автобіографічні матеріали, статті видатного вченого. Водночас зарубіжні українські дослідники проводили наукові конференції до ювілейних дат, тим

¹⁷ Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866 – 1934). – Сучасність. – 1985. – 120 с.; його ж Грушевський в українській і світовій історії // Український історик. – 1991-1992. – Ч. 3-4, 1-4 (110-115). – С. 13-53; його ж Михайло Грушевський в українській і світовій історії. – Нью-Йорк: УП, 1993. – 49 с.; його ж Михайло Грушевський і державницький напрям української історіографії // Силуети епох. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 99-116; його ж Михайло Грушевський і його концепція трьох київських академій // Науковий збірник УВАН у США. – Нью-Йорк, 1992. – С. 279-318; його ж Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк, Київ, Торонто, 1995. – 304 с.

¹⁸ Левицький І. Реєстр наукових і літературних праць професора Михайла Грушевського // Науковий збірник, присвячений професорові Михайлу Грушевському... (1894-1904). – Львів, – 1906. – С. 12-64; Балака Д. та ін. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905-1928 рр. // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Грушевського... – Київ, 1929. – Т. III. – 104 с.; Bidlo I. Michael Hrushevsky (Praga: Nakladem Ceska Akademie Ved a Umem, 1935). – С. 37-43; Кордуба М. Упор. La literature historique sovietique – ukrainienne (Mюнхен: Wilhelm Fink Verlag, 1972). – С. 120-122; 162-167, 170-171; Doroshenko D. "Literature on M. Hrushevsky" в його: Ukrainian Historiography, 1917-1936. "The annals of the Ukrainian Academy Arts and Science in the U.S.". – V-VI (Нью-Йорк, 1957). – С. 285-286; Ohloblyno "Bibliografy". – Вказ. праця. – С. 367-272; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за радянської доби та доля істориків // Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. – 1962. – Т. 168. – С. 78-80; Систематичний каталог видань Всеукраїнської Академії Наук, 1918-1929. – Київ, 1930. – 201 с.; Каталог видань Всеукраїнської Академії Наук за 1930 р. – Київ, 1931. – 45 с.; Шторгін Д. Каталог Видань Української Академії Наук 1918-1930. – Чикаго: Товариство українських бібліотечарів Америки, 1966. – 236 с.; Винар Л. Бібліографія праць про Михайла Грушевського // Український історик. – 1966. – Ч. 1-2. – С. 122-129; 1984. – Ч. 1-4. – С. 291-319; його ж матеріали до бібліографії Михайла Грушевського // Український історик. – 1985. – Ч. 1-2. – С. 65-75; його ж Michael Hrushevsky: Biobibliographische Quelle, 1966-1934. – Мюнхен: Ukrainian Tite Universitat, 1984. – С. 40-50; його ж Bibliography of publications on Michael Hrushevsky. – Вказ. праця. – С. 173-203; Lubomyr P. Wymar. – M. Hrushevsky: A. Selective Bibliography. – M. Hrushevsky: Ukraine Russian Confrontation in Historiography by Lubomyr R. Winer Toronto-New-York, 1988. – pp. 55-64; Науковий часопис українознавства "Україна" (1907-1932). Показчик змісту. – Київ: Академія Наук України. Інститут Української Археології. – 1993. – 140 с.; "Український історик". – журнал Українського Історичного Товариства. Показчик змісту (1963-1992) Ч. 1-115. – Київ: Академія Наук України. Інститут Української Археології. Українське Історичне Товариство. – 1993. – 114 с.

самим зміцнюючи організаційну базу грушевськознавства.

Сучасні вчені в Україні, такі як Р.Піріг¹⁹, І.Гирич²⁰ у своїх публікаціях звернули увагу на доробок "Українського історика" і окремі праці О.Оглоблина, О.Домбровського, особливо Л.Винара та інших дослідників, що вийшли протягом 1986-1991 рр. і утворили наукове грушевськознавство на Заході. Зарубіжним українським вченим Європи (Прага, Берлін, Париж), Америки, Канади, об'єднаним навколо Української Вільної Академії Наук, Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі, США та інших країнах, Українського Історичного Товариства вдалося зберегти найкращі традиції української до і післяреволюційної історіографії.

Найновіший період наукового грушевськознавства, що припадає на 1988-1991 рр., збігається з початковим процесом відродження національної історіографії в Україні.

До вивчення історичної спадщини вченого, грушевськознавства, історіографії кінця XIX – початку XX ст. приєдналися вітчизняні дослідники. Серед них – Я.Дашкевич, І.Гирич, Г.Бурлака, І.Бутич, Я.Ісаєвич, М.Жулинський, І.Дзюба, П.Сохань, В.Ульяновський, С.Кіржаєв, В.Заруба, Л.Зашкільняк, Р.Піріг, Я.Грицак, Ю.Шаповал, В.Пристайко, О.Копиленко, С.Білокінь, В.Смолій, Я.Дзира, М.Брайчевський, О.Музичук, Г.Сварник, В.Сергійчук, О.Купчинський, Є.Пшеничний, О.Романів, Л.Рошодько, Я.Малик, І.Верба, С.Паньков, А.Шацький та ін. Українські історики Києва, Львова, де найбільше зосереджено донедавна закритих архівних матеріалів, сумлінно опрацьовують фонди архівосховищ і шляхом публікацій інформують про їх зміст наукову громадськість²¹. Видаються неопубліковані твори, автобіографічні матеріали, "Спомини" М.Грушевського, перевидані "Історія України-Руси", "Історія української літератури", "Всесвітня історія" та ін.²² Нові архівні матеріали, епістолярії та праці українських вчених, присвячені життю і діяльності М.Грушевського, друкуються на сторінках журналів: "Архіви України", "Український історик", "Археологічний збірник", "Записки НТШ", "Український історичний журнал", "Старожитності", "Київська старовина", "Пам'ять століть" та ін.

¹⁹ Гирич І. Внесок "Українського історика" в Грушевськознавства // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 102-109.

²⁰ Кіржаєв С. Документальні матеріали М. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР. – Київ, 1991. – 35 с.; Гирич І. Епістолярна спадщина Михайла Грушевського // Показчик фонду Ч. 1235 у УДІА України м. Київ, 1996. – 21 с.; Архівні матеріали містяться в монографії П. Соханя, В. Ульяновського, С. Кіржаєва М.С. Грушевський і Академія. – Київ, 1993. – С. 112-134; Піріг Р. Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття. – Київ, 1993. – 56 с.; Пристайко В., Шаповал Ю., Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. – Київ. – 1996. – 330 с.

²¹ М.С. Грушевський "Спомини" публікація С. Білокіня. – // Київ. – 1988. – №9. – С. 115 – 149; №10. – С. 123-158; №11. – С. 113-153; №12. – С. 110-148; 1989. – №9. – С. 114-157; №10. – С. 122-158; №11. – С. 112-155; 12. – С. 111-162; 1992. – №2. – С. 109-125; №3. – С. 131-142.; М.С.Грушевський "Щоденники" (1883-1893). Публікація Леоніда Зашкільняка // Київська старовина. – 1993. – Ч. 3-4. – С. 34-45, 41-68; "Щоденники М.С.Грушевського". Публікація і коментарі Ігоря Гирича // Київська старовина. – 1995. – В. І. – С. 23-71; "Історія України-Руси" // Вітчизна. – 1989. – №№10-12; 1990. – №№1-8. Передмова В.А.Смолія, О.І.Гуржів. Репринтна публікація одинадцятитомної "Історії України-Руси", здійснена за виданнями окремих томів, що вийшли у Львові та Києві протягом 1898-1936 рр. – Див.: Михайло Грушевський. "Історія України-Руси" в одинадцяти томах, дванадцяти книгах (Редакційна колегія П. С. Сохань (голова) та ін.) – Київ: Наукова Думка, 1991-1998. – Т. 1-Х. 18-го вересня 1997 року відбулася презентація першого тому в англійському перекладі "Історії України-Руси".

Поява наукових збірників²³ є наслідком співпраці грушевськознавців з України й діаспори. Серед українських істориків, які найбільше прислужилися новому відкриттю для українського народу спадщини М.Грушевського, є Я.Дашкевич²⁴, котрий ще в 1988-89 рр., разом з С.Білокінем у виступах на конференціях і в своїх статтях спростовував партійну інтерпретацію постаті видатного вченого і політика. Львівський історик глибоко і послідовно розкриває зміст наукової спадщини, суспільно-політичної діяльності М.Грушевського. Кожна його публікація вносить нові риси в загальну картину напруженої праці видатного українського інтелектуала, застерігає сучасних науковців від "забронзування" і формального підходу до постаті і творчості найвидатнішого історика України. Я.Дашкевич у своїй науковій праці над спадщиною М.Грушевського професійно поєднує популярність викладу з ґрунтовними аналітично-синтетичними опрацюваннями історичної творчості вченого. Такий же творчий підхід притаманний працям Л.Зашкільняка, присвяченим М.Грушевському²⁵.

Помітним явищем останніх років стає звернення українських вчених до історико-наукового аналізу діяльності, стану і головних етапів розвитку наукової і просвітницької діяльності історичних та природонаукових товариств в Україні другої половини XIX – початку XX ст. Серед них виділяються праці В.Савчука²⁶.

Відчуття необхідності осягнути історичну традицію, звернути свої погляди в

²² Михайло Грушевський: діяльність і творча спадщина. Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк-Київ, 1991-1992. – 451 с.; Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження М. Грушевського. – Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, Українське Історичне Товариство. Редактор збірника О.Купчинський. – Львів, 1994. – 487 с. Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. Редактори: Ярослав Дашкевич, Ярослав Грицак. – Українське Історичне Товариство, Львівське відділення інституту української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів - Нью-Йорк 1995. – 236 с.; Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення конференції (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.) Львівський державний університет ім. І. Франка, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, Відділення історії, філософії і права НАН України, Товариство Просвіта. – Львів, 1994. – 350 с.; Великий Українець. Матеріали з життя М.С.Грушевського. – Київ: Веселка 1992. – 542 с.; Михайло Грушевський: студії і матеріали. З нагоди 130-ліття з дня народження // Український історик. – 1996. – Ч. 1-4 (128-131) Ювілейне видання. – Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів. Під загальною редакцією Любомира Винара. – 485 с.; Михайло Грушевський і сучасна історична думка. Матеріали наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 29 вересня 1996р. // Львівський історичний праці Матеріали засідань конференції. – Львів-Нью-Йорк, 1996. – 205 с.

²³ Дашкевич Я. Про Михайла Грушевського // Зустрічі. – Варшава. – 1989. – №19(1). – С. 188-197; його ж Хто такий Михайло Грушевський // Українська наука і культура. Щорічник. – К., 1899. – Вип. 23. – С. 192-201; його ж Найвидатніший український історик // Слово і час. – К; 1991. – №9. – С. 18-24; його ж За науковим кермом. Михайло Грушевський і початок організації української науки // Вісник Академії наук Української РСР. – К., 1991. – №9. – С. 52-60; його ж Михайло Грушевський творець концепції української національної науки // Ратуша. – Львів, 21-22 серпня 1991 р. – С. 1-5; його ж Дивитися на історію не крізь рожеві або чорні окуляри? Розмову записав І.Гирич // Старожитності. – Київ, 1992. – Ч. 16-17. – С. 4-5; його ж Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки // Наукове Товариство ім. Т.Шевченка Українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ, Березень 1990 р. Доповіді, повідомлення, матеріали. – Львів. – 1992. – С. 65-71.; його ж Михайло Грушевський – організатор української національної науки // М.Грушевський. 36. наук праць і матеріали. – Львів, 1994. – С. 93-102 та ін.

²⁴ Зашкільняк Л. Славистика в науковій спадщині та історіографії М.Грушевського // Проблеми слов'язнознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Львів. – 1994. – Вип. 46. – С. 3-24; його ж М.Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) // Український історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 204-219; його ж Історична спадщина М.С.Грушевського в контексті західноєвропейської історіографії початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 110-118 та ін.

²⁵ Савчук В. Естествонаучные общества юга Российской империи второй половины XIX - начала XX в. – Днепропетровск, 1994. – 232 с. – його ж Видатні діячі Катеринославського наукового товариства як краєзнавці (м-ли до персоналій І.Я.Акинфієва та Я.П.Новицького) // М-ли VI Всеукр. наук. конф. з історії краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 259-260; Д.І.Яворницький і Катеринославське наукове товариство // Міжнародна конференція "Регіональне та загальне в історії", присвячена 140-річчю з дня народження Д.І.Яворницького. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 5-8 та ін.

минуле, глибоко вивчити спадщину попередніх поколінь українських істориків, розгорнути нові концепції історії України й на доповненій джерельній базі переглянути й осмислити історичну спадщину XIX – початку XX ст. привело українських вчених до спроб глибокого і об'єктивного аналізу стану української історичної науки.

У 1990-му році ініціюється створення програми комплексного дослідження і висвітлення всіх періодів і проблем історії українського народу від найдавніших часів і до тепер.²⁷ В наступні роки з проблем дослідження історії України проведено перший “круглий стіл” зарубіжних і вітчизняних українських істориків²⁸, численні всеукраїнські наукові конференції, зокрема науково-практичні в Дніпропетровському університеті (1993, 1995), наукова конференція в Харкові з проблем розвитку історичної науки на порозі XXI ст. (1995)²⁹.

Широкого розмаху набули регіональні дослідження, в яких вчені звертають особливу увагу на розвиток історичної науки в кінці XIX – на початку XX ст., що засвідчує занедбаність опрацювання, в силу ідеологічних причин, зазначеної проблематики в попередні десятиліття. Цим же пояснюється поява значного масиву праць, присвячених науковій спадщині генерації українських істориків, які писали свої дослідження на межі XIX і XX століть. Сучасні українські вчені усвідомлюють суспільне значення наукової діяльності, потребу всебічного аналізу наукового доробку М. Драгоманова, І. Франка, М. Костомарова, В. Антоновича, П. Куліша, О. Лазаревського, Д. Яворницького, Д. Дорошенка та ін., необхідність нового прочитання і неупереджених оцінок їх творчої спадщини. (Їхні праці проаналізовані в нашій монографії “Гортаючи сторінки ... Думки про “Історію України-Руси” М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку XX ст.” (1996). - С. 151-210 та в дисертації.-С. 161-197).

Становлення нової української історичної школи, яке відбувається на сучасному етапі розвитку історичної науки, висуває на порядок денний низку історичних проблем, пов'язаних з необхідністю враховувати здобутки науки на її попередніх етапах, питань методологічного характеру, що потребують свого наукового розв'язання й висвітлення. Ідуть пошуки шляхів до створення сучасної концепції багатотомної “Історії українського народу”³⁰, історіософських підвалин історичного постулу, методології історичної науки.³¹

Журнальні публікації, в яких віддзеркалюються погляди на стан історичних досліджень, демонструють цілий спектр думок науковців: від заперечення здобутків історичної науки до 1991 р., особливо 70-80-х рр., – до намагання на базі спадщини цієї ж історіографії окреслити проблематику майбутніх наукових праць і переглянути існуючі оцінки стану медієвістичних досліджень в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. (наприклад, на підставі порівняння з історіографічною ситуацією

²⁷ Див.: Український історичний журнал. С 1990. – №11. – С. 3-9, № 12 – С. 3-11.

²⁸ Проблеми дослідження історії України. Перший Круглий стіл істориків. Славсько, 4-6 вересня 1990 р. Доповіді, виступи, дискусія. – Львів, 1993. – 220 с.

²⁹ Українознавство і гуманізація освіти. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Дніпропетровського університету, 19-21 травня 1993 р. – Дніпропетровськ: В-во ДДУ, – 1993. – Ч. II. – 178 с.; Регіональні і загальні в історії. Тези доповідей Міжнародної конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. Яворницького та 50-літтю XIII Археологічного з'їзду (листопад 1995 р.) – Дніпропетровськ: Пороги. – 1995. – 328 с.; Джерелознавчі та історіографічні проблеми Історії України: теорія та методи // Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ. – 1995. – 204 с.; Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків. 15-17 листопада 1995 р.). – Харків, 1995. – 354 с.

³⁰ Симоненко Р. С. До концепції багатотомної “Історії українського народу”. – К., 1993. – 90 с.

³¹ Брайчевський М. Історіософічні підвалини історичного постулу // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 234-249.

в західноєвропейських країнах).

Частина українських істориків, не пориваючи з поглядами таких дослідників, як В. Пічета, О. Ванштейн, В. Сарбей, а також Я. Дашкевич, М. Ковальський, Я. Ісаєвич, Л. Запкільняк, А. Болебрух, І. Колесник, Т. Попова, шукає свої підходи, досліджуючи історію, історіографію історії України.

Нове покоління істориків, звертаючись до історіографії (особливо XIX – початку XX ст.), ставить питання про необхідність розробки нової періодизації української історіографії.

Конкретний фактологічний матеріал, разом із аналізом процесу становлення історичної науки, соціокультурних та гістологічних функцій тогочасних історичних явищ, міститься у працях В. Кравченка та С. Легези³². Автори підготували змістовні нариси української історіографії другої половини XVIII – середини XIX ст. і на підставі аналізу праць провідних істориків України розкривають зміст романтизму як культурно-історичного явища і попередника народницького напрямку в українській історіографії. Історична думка вчених XIX – початку XX ст. привернула увагу С. Стельмаха³³.

Від розвідки В. Сарбея³⁴, науково-аналітичного серіалу статей Р. Пирога про М. Грушевського³⁵, до цілого номера, проходить шлях реабілітації в “Українському історичному журналі” й історична наука в Україні кінця XIX – початку XX ст.³⁶ Нині формується новітня тенденція за рахунок поєднання зусиль зарубіжних і вітчизняних українських вчених на підставі нового способу мислення, змінюється ставлення до спадщини істориків кінця XIX – початку XX ст., приходить нове усвідомлення стану тогочасної української історичної науки, спадщини М. Грушевського, його місця не лише в українській, а й у світовій науці.

Розуміння важливості нової інтерпретації, нового прочитання концепцій М. Грушевського усвідомлене представниками сучасної науки. Як засвідчила зустріч редактора “Українського історичного журналу” В. Рички із засновником і головним редактором журналу “Український історик” Л. Винаром, особливу актуальність для розвитку історичної науки має розробка її теоретичних підвалин³⁷. 18 жовтня 1993 року провідний грушевськознавець Л. Винар поінформував В. Ричку про основні завдання “Українського історика” і Українського Історичного Товариства, а також про проведення і результати першої наукової конференції Київського осередку УІТ “Міфологія в українській історіографії (XIX – XX ст.)”³⁸.

Вченими обговорена можливість проведення “круглого столу” за участю провідних українських істориків на тему: “Методологічні й термінологічні проблеми

³² Кравченко. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середини XIX ст.). – Харків: Основа. – 1996. – 376 с.; Легеза С. Романтизм і українська історіографія: методологічний аспект: Дис... кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ. – 1998. – 201 с.

³³ Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. К.: Вид-во “Академія”. – 1997. – 176 с.

³⁴ Сарбей В. Г. Допитання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського // Український історичний журнал. – 1989. – №10. – С. 114-126.

³⁵ Пирог Р. Я. М. С. Грушевський між історією і політикою (1924-1934) // Український історичний журнал. – 1991. – №4 – С. 54-64; №5. – С. 50-61; №7. – С. 38-48; №8. – С. 54-63; №9. – С. 50-60; №10. – С. 44-51.

³⁶ Солдатенко В. Ф. Внесок М. С. Грушевського в концепцію української революції // Український історичний журнал. – 1996. – №5 – С. 3-27; Копиленко М. Л., Копиленко О. Л.: М. С. Грушевський і деякі проблеми розбудови Української держави. – Вказ. праця – С. 28-36.; Верстюк В. Ф. М. С. Грушевський у першій період діяльності Центральної Ради. – Вказ. праця – С. 37-49.; Рубльов О. С. М. С. Грушевський: перший рік у Радянській Україні (спроби реконструкції). – Вказ. праця – С. 90-70.; Пирог Р. Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку. – Вказ. праця – С. 71-82.; Пристайко В. І., Шаповалов Ю. І. Сторінки біографії М. С. Грушевського в світлі таємних документів ДПУ-НКВС. – Вказ. праця – С. 83-88.; Марков В. І. Листування М. С. Грушевського й О. О. Шахматова. – Вказ. праця – С. 89-105.; Білокоп С. І. Київська школа Акад. М. С. Грушевського. – Вказ. праця – С. 106-130 та ін.

³⁷ Ричка В. М. “Український історичний журнал” і “Український історик”. – 1994. – Ч. I-2. – С. 355.

³⁸ Ричка В. М. Вказ. праця.

історії України". На їх переконання, головною темою цього обговорення має стати історична схема М. Грушевського. Мова йде про її осучаснення і впровадження в українську наукову історіографію. Зокрема В. Ричка наголошує на тому, що "йдеться про модель-схему української наукової національної історіографії, яка охоплювала б усі періоди й основні явища історії України й об'єктивну історичну термінологію"³⁹. Ясно, що найхарактерніші риси й значення досягнень вітчизняної історіографії кінця XIX – початку XX ст., взаємозв'язки та взаємовпливи, історіографічна та концептуальна наступність мають бути в центрі таких обговорень. Матеріали "круглого столу" передбачається висвітлити на сторінках історичних журналів.

Зазначене свідчить про необхідність повної інтеграції і введення у науковий обіг здобутків української історичної науки кінця XIX – початку XX ст.

В сучасних умовах відбувається переосмислення історичної спадщини вчених цієї доби, активізація зусиль грушевськознавців, визначення місця історіографії в науково-ціннісній системі наукової творчості.

Об'єктом дисертаційного дослідження є процес становлення та розвитку наукових знань про М. Грушевського, історичну науку в Україні 80-х рр. XIX – початку XX ст.

Предметом роботи є вивчення цього періоду на різних етапах історіографії, розвитку основних тенденцій у вивченні М. Грушевського як провідного ідеолога, лідера й організатора історичної науки, її інструментарію у 80-х рр. XIX – на початку XX ст.

Мета пропонованого дослідження полягає в історіографічній реконструкції стану української історичної науки на рубежі XIX і XX століть, репрезентація в ній наукової спадщини М. Грушевського.

Для дослідження поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити рівень науково-теоретичного опанування проблеми та з'ясувати концептуальні засади зарубіжної, радянської та сучасної історіографії щодо історичної науки на зламі XIX і XX ст.;
- запропонувати теоретичну модель вивчення минулого історичної науки;
- визначити сучасні підходи до проблеми періодизації української історіографії і місця в ній періоду 80-х рр. XIX – початку XX ст.;
- з'ясувати теоретично-методологічні підходи до визначення стану історичної науки в Україні на зламі XIX і XX століть;
- з'ясувати, яким чином відбувається вивчення загальних і конкретних проблем стану української історичної науки кінця XIX – початку XX ст.;
- проаналізувати стан вивчення діяльності організаційних установ української історичної науки в історичних працях, присвячених цій добі;
- визначити етапи розвитку наукових знань про наукове грушевськознавство;
- показати сучасний стан дослідження біографії, етапів життя, періодів творчості М. Грушевського;
- проаналізувати стан вивчення проблеми: М. Грушевський і наукові школи в українській історіографії;
- показати процес дослідження методологічних настанов, історичної та історіографічної концепцій М. Грушевського;
- визначити стан і ступінь вивчення цієї теми в сучасній історичній літературі та накреслити шляхи її подальшого опрацювання.

³⁹ Ричка В. М. Вказ. праця. – С. 356.

Методологічну основу дослідження становить положення про діалектику єдності і взаємодії загальнонаукових, міждисциплінарних підходів, а також ідея додатковості, що передбачають обмін, взаємопроникнення ідей та поглядів, широке запозичення історичною наукою дослідницьких методів інших наук. Останнє значно сприяє збагаченню змісту предмета дослідження. Робота базується на системній методології, коли об'єкт дослідження розглядається як певна система, а її компоненти взаємодіють між собою, складаючи якісно нову сукупність наукових знань, пов'язану із творчістю історика, всебічним висвітленням його наукової біографії, історичних поглядів, діяльності створених ним наукових установ та ін.

Одним із провідних принципів є принцип теоретико-методологічної реконструкції минулого історичної науки із залученням рефлексивної моделі історіографії, використання її методологічних можливостей у науковому пізнанні. У вивченні М. Грушевського, його історичної спадщини використовуються можливості грушевськознавства як наукової дисципліни, що має свій предмет, завдання, інструментарій, мікромоделі дослідження, які кореспондуються із загальноприйнятими схемами історичного, історіографічного та біоісторіографічного дослідження.

Вивчення історичного грушевськознавства, що є складовою частиною комплексу різноманітних знань, передбачає застосування системного підходу як методологічного засобу наукового пізнання. Він відкриває можливість об'єднати під одним кутом зору структуру і зміст емпіричних засобів із теоретичними уявленнями і вимагає врахування суперечливих поглядів на спадщину дореволюційних істориків і особливо М. Грушевського.

Виходячи із інтерпретації загальнонаукових принципів – історичного, об'єктивного та логічного – увага зосереджувалась на дослідженні історичних знань у хронологічній послідовності та в їх концептуальній єдності, генезі і подальшому розвитку як частини загального історіографічного процесу, а також на з'ясуванні провідних тенденцій розвитку історичної науки, процесу руху та уповільнення наукової думки на певних етапах розвитку історіографії проблеми.

Історіографічний процес вивчається у двох рівнях: загальнотеоретичному і прикладному. Виявляючи їх взаємодію як єдності історичних знань та процесу, до аналізу залучаються такі категорії сучасної культури та науки, як "романтизм", "народництво", "державництво", "національне відродження", "історична свідомість", "наукова школа" та ін., рефлексивні можливості таких дисциплін, як методологія історії, історіософія, наукознавство, філософія історії, філософія.

Для з'ясування конкретних питань застосовуються історико-генетичний, історико-хронологічний, проблемний, історико-порівняльний, персоналогічний методи.

Наукову новизну визначає мета, предмет дослідження. Вона полягає в історіографічному підході, який дає низку нових результатів:

- розроблена теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні;
- удосконалені теоретично-методологічні підходи щодо вивчення стану історичної науки кінця XIX - початку XX ст.;
- поставлена і розв'язана проблема періодизації української історіографії XIX ст.;
- в історіографічному аспекті розглядається діяльність організаційних установ, наукових шкіл української історичної науки у кінці XIX на початку XX ст.;
- вперше предметом наукового дослідження стала історична та історіографічна література, присвячена стану української історичної науки на зламі XIX і XX ст.;
- ставляться і розв'язуються сучасні проблеми біоісторіографії провідних українських істориків кінця XIX – початку XX ст.;
- в історіографічному плані характеризується діяльність М. Грушевського як

організатора та ідеолога української історичної науки 80-х років XIX – початку XX ст.;

- автор здійснив системний аналіз наукових досліджень, присвячених історичній творчості М.Грушевського;

- визначені місце та роль М.Грушевського як лідера української історичної науки;
- в історіографічному ракурсі реконструйовані погляди М.Грушевського на український історичний процес, починаючи від найдавніших часів до кінця XIX ст.;
- дане дослідження є кроком на шляху до повного зруйнування ідеологічних стереотипів, звільнення образу М.Грушевського як вченого від усіляких політичних ярликів, очищення від застарілих уявлень, оцінок і упереджених підходів до його наукової творчості;

- в історіографічному аспекті спростовується ідея кризи в українській історичній науці цього періоду, який насправді характеризується як її “золотий вік”.

Джерельна база дисертації структурно поділяється на чотири групи за такими характеристиками: а) друквані джерела; б) архівні матеріали.

Першу, найбільшу з них, становить джерельна основа грушевськознавства, що включає архівні, друквані, усні, фото- та матеріальні джерела.

Другу групу складають друквані джерела, що відбивають процес функціонування історичної науки у 80-ті роки XIX – на початку XX ст., – праці, статті, розвідки, листування засновників історичних шкіл, організаційних установ з історії та історіографії України, мемуари, автобіографії, щоденники, некрологи, листування.

Третя група вміщує праці, присвячені окремим теоретичним питанням історії історичної науки на межі XIX та XX століть, творчості тогочасних істориків. За своїм змістом – це загальні праці з історіографії, дисертаційні дослідження, монографії, статті, ювілейні видання, матеріали конференцій, доповіді на них, тези виступів.

Четверту групу представляють теоретичні, в більшості філософського спрямування наукознавчі праці, що методологічно збагачують ідейний зміст зазначеної проблеми, що підлягала вивченню. Це праці, статті з історії науки, теорії історії, методології історії, історії філософії, культурології та біографістики.

Особлива увага звернута на джерелознавчі основи грушевськознавства. Автор використав архівні фонди, зокрема з Центрального державного історичного архіву у Львові – фонди 401, 362, 309, де містяться документи, а також “Щоденник” 1888-1894 рр. М. Грушевського, матеріали НТШ, редакції журналу “Літературно-наукового вісника”, листування; Львівського обласного державного архіву – фонд 26, опис 5 – особиста справа М. Грушевського, фонд 298 – Товариства прихильників української літератури, науки і мистецтва у Львові, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, відділу рукописів – фонди II (Барвінські), Центрального державного історичного архіву України у Києві – фонд 1235 – М.Грушевського. До цієї групи джерел належать письмові джерела М.Грушевського (друквані і недруквані праці), автобіографічні матеріали, спогади, щоденники, записники, листування та ін.); усні джерела (перекази, топографічні назви, пов’язані з його життям і діяльністю, зокрема, у Львові, Києві); фотоджерела М.Грушевського, членів його родини, офіційні групові фотографії з істориком, фільми, ілюстрації, матеріальні джерела (фізичні об’єкти, будинки Грушевського, речі, що належали Грушевському і членам його родини). Вони дали змогу глибше відчутти дух епохи, осягнути риси творчості вченого, умови наукової праці. Серцевину дослідження склали багатотомна “Історія України-Руси”, всі її видання, починаючи від першодруків у “Записках НТШ”, підрядки, науково-довідковий апарат до першого і наступних видань томів (передмови, примітки, списки цитованої літератури) і закінчуючи фототипним виданням I – X-го томів 1991-1998 рр., що сприяє охопленню ідейного змісту, наукової концепції М.Грушевського.

У полі зору перебувала історична спадщина М. Грушевського: “Історія української літератури”, “Всесвітня історія”, монографії, брошури, статті, рецензії, листування.

У своїй сукупності зазначені групи джерел складають місткий, різноманітний комплекс знань з історії історичної науки, що зумовлює необхідність їх систематизації та одночасно обережного і критичного підходу під час аналізу.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження передбачають два рівні. Хронологічні рамки теми, що підлягає вивченню, охоплюють 80-ті роки XIX ст. і початок 1930-х рр. Така хронологія відповідає процесу становлення М.Грушевського як історика, залучення його під час навчання до наукової діяльності, утворення й функціонування його школи і її розгортку на початку 30-х років.

Другий хронологічний рівень репрезентують історико-наукові та історіографічні дослідження, створені в 1920 – 1990-х рр. українськими істориками.

Теоретичне значення дослідження і одержаних результатів становить:

- узагальнюючий підхід, використання різноманітних джерел, ґрунтовний їх розгляд значно розширюють можливості самої науки, дають низку нових результатів і виявляють загальні та специфічні закономірності розвитку української історичної науки на зламі XIX і XX століть;

- введення до наукового обігу значного обсягу нових даних, систематизованих щодо історіографії кінця XIX – початку XX ст.;

- вивчення окремого періоду (80-ті роки XIX – початок XX ст.) в українській історичній науці та історіографії, що знаменував собою процес ідейно-концептуального, організаційного оформлення і самодостатності;

- використання розробленої моделі вивчення минулого історичної науки в Україні дозволяє в комплексі переглянути та дослідити попередні етапи української історіографії XIX, а також XX-го століть;

- доцільність застосування запропонованої моделі історіографічного дослідження як до історичної проблематики, історії історичної науки, так і до всього комплексу дисциплін, що складають наукове грушевськознавство;

- звернення уваги до низки теоретичних положень, які допоможуть вдосконалити процес вивчення історії історичної науки в Україні;

- використання досвіду дореволюційної, післяреволюційної, зарубіжної, радянської та сучасної української історіографії, результати власного доробку підтверджують необхідність дослідження спадщини М.Грушевського, тогочасних істориків на базі багатоканального мислення та системної методології;

- підведення підсумків дослідження проблеми внеску М.Грушевського і тогочасної історичної науки в українську історіографію.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у систематизації та узагальненні накопиченого матеріалу щодо творчої біографії М.Грушевського, історичної науки кінця XIX – початку XX ст.

Матеріали дисертації сприятимуть вивченню творчих біографій представників української історичної науки кінця XIX – початку XX ст. Низка положень і висновки, зроблені в дослідженні, можуть бути використані у справі об’єктивного з’ясування головних тенденцій розвитку української історіографії. Результати роботи доцільно застосувати у викладанні загальних та спеціальних курсів з історії України, освіти та науки, в курсах наукознавства, історії історичної науки, української історіографії та особливо грушевськознавства.

Проблеми, порушені в дисертації, є предметом розробки аспірантів, студентів Черкаського університету в наукових, та курсових роботах. Матеріали дослідження можуть бути використані в створенні єдиної системи досліджень грушевськознавства, в організації музейних експозицій.

На захист виносяться такі положення:

– рефлексивна модель української історіографії 80-х років XIX – початку XX ст. пов'язується з удосконаленням методологічних засад наукової творчості та є необхідною умовою збагачення сучасних історичних знань;

– українська історіографія розглядається як процес послідовної зміни, еволюції світоглядних принципів і методології історичних досліджень, а її етап (80-ті роки XIX – початок XX ст.) визначається представниками історичної науки (за винятком радянської) крізь призму взаємовпливу національно-культурного відродження, характеристики соціально-політичних, ідеологічних, загальнокультурних та організаційних умов, як поступовий та інтенсивний, а не кризовий етап історичної науки цієї доби;

– збагачення тогочасної історичної науки новим фактичним матеріалом, концептуальними підходами, монографічна розробка конкретно-історичних проблем, розширення сфери спеціальних і допоміжних дисциплін, мережі наукових історичних установ, поява часописів, наукових видань, становлення різних історичних шкіл, підготовка синтетичних загальноючих праць з історії України, популяризація історичних знань привела до закономірного явища, пов'язаного із відокремленням української історичної науки, як самодостатньої, від російського та польсько-австрійського аналогів;

– даний етап української історіографії є своєрідним “епіцентром”, у якому народжувалися і функціонували історичні школи, формувалися течії та історіографічні напрямки, представники та спадкоємці яких працювали на терені України та в еміграції, пізніше в діаспорі, а в наш час репрезентують єдину українську історичну науку;

– розвиток української історичної науки здійснювався у прискореному темпі, навіть в умовах бездержавності, завдяки самопожертві українських інтелектуалів, самоорганізації, створенню співтовариств, наукових об'єднань, згуртуванню наукових сил навколо часописів істориків харківської “соціально-економічної” школи Д.Багалія, “історично-правової та економічної школи” М.Василенка, “марксистської школи” М.Яворського та інших напрямків та течій;

– місце М.Грушевського визначається роллю, яку він відіграє як ключова постать української історичної науки на зламі XIX і XX ст.;

– насильницьке припинення плідної діяльності М.Грушевського, його школи, істориків харківської “соціально-економічної” школи Д.Багалія, “історично-правової та економічної школи” М.Василенка, “марксистської школи” М.Яворського та інших напрямків та течій не мало ніяких підстав і було продиктоване виключно суб'єктивними політичними цілями крємлівської верхівки і виконавцями її волі в Україні;

– аналіз праць зарубіжних українських вчених дозволив виділити спрямованість їх проблематики щодо вивчення історичної спадщини М.Грушевського. Зміни, що відбулися в Україні у зв'язку з відновленням незалежності, ознаменували поворот історичної науки до здобутків істориків 80-х років XIX – початку XX ст., сприяли залученню численної групи молодих дослідників до наукового грушевськознавства;

– доступ до архівних матеріалів, можливість ознайомлення з працями вчених, які працювали за кордоном, істориків з діаспори сприяли розкриттю думок сучасних дослідників, усуненню з наукових праць заідеологізованих історичних схем і впровадженню в історичний процес багатьох замовчуваних до того явищ і фактів;

– у сучасних умовах на хвилі національного відродження, коли кардинально змінилася економічна система, світогляд, державні пріоритети та ідеологія, історики стоять на порозі зміни наукових парадигм, а стан історіографії вимагає корінної перебудови. Вчені сходяться на тому, що новий рівень історичного синтезу потребує вдосконалення теоретично-методологічних засад, оновлення методології історичної науки, запровадження міждисциплінарних дослідницьких методик, які акумулюють досягнення філософії, історіософії, соціології, психології, антропології, демографії, географії тощо. Вони

переходять до дослідження проблем менталітету, культури, ролі етнопсихологічних чинників, еволюції соціально-демографічних структур, становища різних соціальних верств і груп.

Наукова апробація результатів дослідження виявляється у тому, що зміст окремих глав, наукових результатів, основні положення та висновки дисертації автором доповідалися і обговорювалися на наукових конференціях, читаннях, симпозиумах, наукових сесіях (у тому числі міжнародних) у 1991-1999 рр. Серед них на III-ій Міжнародній науково-практичній конференції “Творчість, культура, гуманізм” (Київ, 1993), II-VI-х Всеукраїнських історичних читаннях “Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку” (Київ-Черкаси 1992-1996), Міжнародній науковій конференції “Михайло Грушевський і львівська історична школа” (Львів, 1994), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українознавство і гуманізація освіти”, присвяченій 70-річчю Дніпропетровського державного університету (1993), міжзுவівській науково-практичній конференції “Інтеграція науки у систему підготовки вчителів” (Черкаси, 1995), регіональній науково-практичній конференції “Виховна робота в навчальних закладах України на сучасному етапі” (Черкаси, 1995), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Формування національносвідомої особистості як один з головних пріоритетів сучасної освіти” (Черкаси, 1995), науковій конференції “Наследие А.А.Потебни и развитие современной филологической и исторической науки”, присвяченій 70-річчю з дня народження О.П.Преснякова (Черкаси, 1995), VII-й Всеукраїнській науковій конференції “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність” (Черкаси, 1995), Всеукраїнській науковій конференції “Українська література і цензура” (Черкаси, 1996), Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (Київ, 1996), Міжнародній науковій конференції “Михайло Грушевський і сучасна історична думка”, присвяченій 130-ій річниці від дня народження М.Грушевського (Львів, 1996), Дев'ятій науковій сесії Наукового Товариства ім. Т.Шевченка (Львів, 1998), науковій конференції осередку Наукового Товариства ім. Т.Шевченка в Черкасах (Черкаси, 1998) та ін. Результати наукового опрацювання проблеми дослідження знайшли відображення в 30-ти публікаціях, у тому числі двох монографіях, двох навчальних посібниках, використаних при викладанні курсів: “Історія України”, “Історіографія історії України”, “Джерела з історії України”, спецкурсів: “Історична спадщина М.Грушевського”, “Зарубіжна історіографія історії України”, “Історія українського козацтва”, спецсеминару “Історія України-Руси М.Грушевського: історіографія”, при виконанні студентами дипломних, курсових робіт на історичному факультеті Черкаського державного університету.

Зміст дисертації повністю розкрито в опублікованих монографіях “Гортаючи сторінки... Думки про “Історію України-Руси” М.Грушевського і українську історіографію 80-х рр. XIX – початку XX ст.” (Черкаси, 1996. – 256 с.), “Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби” (Черкаси, 1996. – 182 с.), 3-х брошурах, а також у більш як 20-ти статтях, наукових доповідях, 7-ми тезах.

Структура дисертації обумовлена змістом дослідження, відповідає визначеній меті та розв'язанню поставлених завдань. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку джерел та літератури. Розділи включають відповідно 2, 4 та 2 глави. В першому розділі розглянуті теоретично-методологічні підходи, сучасна теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні кінця XIX – початку XX ст., грушевськознавство як найголовніше її ядро. Другий розділ охоплює характеристику загальних та конкретних проблем стану української історичної науки 80-х рр. XIX – початку XX ст. У третьому розділі крізь призму критичного аналізу історичної літератури висвітлюється наукова творчість М.Грушевського як історика. Основний текст дисертації викладений на 397 сторінках. Робота має 1 графік, 1 схему (С. 73). Список джерел та літератури включає 854 найменувань, із них 26 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується тема дисертації, аргументується її актуальність, характеризуються стан і ступінь розробки проблеми та джерельної бази роботи, визначені об'єкт, предмет, мета дослідження, його методологічна та джерельна основа, подані основні положення, що виносяться на захист, розкриті наукова новизна, практичне значення, наведено відомості про апробацію дисертаційної праці.

У першому розділі роботи *"Теоретико-методологічні підходи до вивчення стану історичної науки в Україні 80-х рр. XIX – початку XX ст."* розглянута проблема створення теоретичної моделі вивчення минулого історичної науки в Україні, виявлені складові та особливості відокремлення в галузь науки – грушевськознавства. Відповідно проаналізовані погляди сучасних вчених щодо історії історичної науки та її історіографії, виділена сукупність теоретико-методологічних критеріїв моделювання відповідних процесів минулого науки.

У главі *"Сучасна теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні"* досліджується процес осягнення категоріального змісту та новачинних підходів в історіографії, з'ясовується ступінь усвідомлення провідними українськими вченими взаємопов'язаних чинників, які формують цільне уявлення про український історіографічний процес.

Автор довів, що питання вивчення теоретичних підвалин історіографії займають важливе місце в працях таких українських дослідників, як М.Ковальський, А.Болебрух, І.Колесник, Т.Попова, Л.Винар. При очевидних відмінностях у підходах до історіографії наукова думка рухається в напрямку висвітлення предметного, методологічного рівня, місця, формування дисциплінарного образу української історіографії, шляхом проникнення здобутків європейської і світової науки на український ґрунт. Вивчення цієї проблеми підпорядковане з'ясуванню підставових мотивів науково підійти до розробки теоретико-методологічних питань історіографії взагалі та української історичної науки і історіографії XIX століття зокрема. Тому в центрі уваги автора – праці теоретичного змісту вітчизняних вчених та виявлення в них усього цінного, що було нагромаджене за минулі десятиліття.

Українська історіографія радянської доби сприймається неоднозначно і суперечливо. До середини 1920-х рр. історичні дослідження зберігають певну спадкоємність з попередньою історіографією і частково з національними традиціями. Розгром школи М.Грушевського, його смерть, масові репресії призвели до втрати української радянської історіографією кращих національних рис і надбань.

У той же час зарубіжна гілка українських істориків, зберігаючи наступність з попередньою історіографією, в міру можливості консолідує свої сили, згуртовуючись навколо *"Українського історика"*, бере на себе підтримку національної самобутності української історичної науки, зусиль істориків національно-демократичної орієнтації в Україні і діаспорі. Вони засвоюють найкращі зразки зарубіжної історіографії і прагнуть прилучення української історичної науки до світової. Зарубіжні вчені уважно слідкують за історіографічним рухом в Україні, узгоджують свої підходи до предмету, завдань історіографії як галузі історичної науки.

У радянській історіографії вирізняється все більш загрозлива тенденція, що переходить у безоглядну критику М.Грушевського. До кінця 1988 року, внаслідок постійної деформації історичної істини, М.Грушевського перетворено у *"ворога українського народу"*, *"фальсификатора історії України"*. Такими підсумками українська радянська історіографія завершила своє вивчення спадщини М.Грушевського.

Українським історикам-емігрантам бракувало джерельної бази і відповідної теоретичної основи, як і історикам-державникам, не лише у висвітленні ідейної основи народництва, а й історичних концепцій М. Грушевського, хоча всі вони

сприйняли його схему історії України. Долаючи надмірну політизацію, вчені з діаспори приходять до створення наукового грушевськознавства.

Саме виходячи з існування двох підходів до зазначеної проблеми, в розділі розроблена модель вивчення історичної науки на прикладі теми: *"М.Грушевський і українська історична наука 80-х рр. XIX – початку XX ст."*. Вона послужить створенню наукового образу цієї історіографії, що вимагає залучення теоретичних засобів дослідження і зокрема такої науковознавчої категорії, як рефлексія. Зазначене сприятиме переусвідомленню на нових теоретичних засадах, сформульованих у свій час М.Грушевським, сучасними українськими вченими ідейних формул і концепцій розвитку історичної думки та науки в Україні.

У основу інтерпретації та усвідомлення інтелектуальної історії науки цього періоду покладено міждисциплінарний підхід – широкий *"історіографічний алгоритм"*, позбавлений класовості, ідейної обмеженості з одночасним розлогим історичним поглядом на проблему наукової творчості особистості, її історичної свідомості, що сприятиме методологічному оновленню історіографії.

У розділі детально розглянуті статті М.Ковальського, А.Болебруха, Т.Попової, І.Колесника, Л.Зашкільняка та інших вчених, у яких міститься аналіз теоретичних аспектів української історіографії. Особливо цінною є запропонована І. Колесником рефлексивна модель української історіографії та її спроба періодизації, зокрема положення про те, що *доба з початку 90-х років XIX ст. та перших десятиліть XX ст. становить вирішальний період у процесі витвору національної української історіографії, який характеризується її остаточним ідейно-концептуальним та організаційним оформленням* (виділено нами – В. Г.).

Аналіз стану української історичної науки на межі XIX і XX ст. привів автора до висновку про те, що початкову хронологічну межу цього періоду слід поширити на 80-ті роки XIX ст., на часи, коли розгортає свою роботу історична школа В.Антоновича, *"Київская старина"*, інтенсивно здійснює археографічну діяльність Товариство Нестора-літописця та ін.

Саме під таким кутом зору і з метою осягнення універсальних методів і специфіки процесу дисциплінарного оформлення історіографії, її співвідношення з іншими науками в дисертації подається схема і графік (С.73) історіографії як засобу усвідомлення історії науки, як наукової дисципліни, котрі наповнюються інструментарієм історіографічного пізнання, відповідними теоретичними та методичними підходами, узагальненими українськими вченими і зокрема М.Ковальським у статті *"Теоретичні, методологічні та джерелознавчі проблеми української історіографії XVIII – XX ст."* (1995).

Пропонуються сучасні мікромоделі історичного, історіографічного, біоісторіографічного дослідження, які складають загальну схему-модель.

Наведена модель може бути інтерпретована на матеріалах минулого історичної науки в Україні і зокрема кінця XIX – початку XX ст. Зрозуміло, що в центрі історичної науки на межі XIX і XX ст. стоїть спадщина М.Грушевського, настільки багатомірною, що заманіфестувала складову галузь української науки – грушевськознавство.

З'ясуванню місця грушевськознавства, визначенню історіографічного ракурсу в дослідженні історичної спадщини М.Грушевського присвячена друга глава – *"Грушевськознавство як складова галузь української науки"*. Своє завдання автор бачив у з'ясуванні питання, якою мірою грушевськознавство з його розгалуженою структурою прийнятне для української історіографії. В главі загальна характеристика грушевськознавства підпорядкована конкретній проблемній орієнтації, детермінованій авторським вивченням питань: якої оцінки заслуговує ця галузь знань з історіографічної точки зору в контексті визначення її ваги, значення

для сучасної науки, а також історична спадщина, науково-організаційна діяльність М. Грушевського в позитивному плані та в контексті його критиків.

Дисертант вважав за необхідне визначити предмет, завдання, блоки дисциплін, а також на які філософські, спеціально-історичні, міждисциплінарні засади спирається грушевськознавство, носіями яких наукових поглядів є його окремі представники, до яких історіографічних напрямків вони належать. Виходячи з положення, що саме інституалізація грушевськознавства відбиває ступінь інтеграції його історіографічної складової в аспекті дослідження історичної спадщини М. Грушевського, об'єднаної взаємодією двох гілок української історичної науки, автор своє місце вбачає в розгляді саме цього аспекту. В такому ракурсі аналізуються праці Р. Пирого, Я. Дашкевича й особливо Л. Винара як засновника грушевськознавства.

Керуючись науковою методологією досліджу, Л. Винар послідовно вивчає і детально розглядає історичний розвиток і сучасний стан грушевськознавства, його структуру, методологію та зміст, бібліографічні й джерелознавчі основи науки, розкриває сучасні завдання. Зокрема, підсумком вивчення проблеми методології є запропоновані ним мікромоделі історичного досліджу, котрі кореспондуються з прийнятими в науці відповідними моделями, але залежно від об'єкту вивчення вони можуть бути модернізовані. Вчений також подає відповідну біографічно-хронологічну таблицю, що встановлює окремі "біографічні цикли" життя М. Грушевського і наводить структуру допоміжних історичних дисциплін.

Особливо цінними є спостереження Л. Винара щодо приналежності істориків і його самого до українських історіографічних течій на Заході.

Л. Винар справедливо наголошує, що новітня українська історіографія, наукове грушевськознавство в Україні є органічним продовженням грушевськознавства 1966 – 80-х років і наукової української історіографії, не обтяженої партійними або ідеологічними впливами.

У цілому відправні складові моделі історіографічного досліджу мають додаткові методологічні, наукознавчі, історіософські, культурологічні та інші структури і схеми, що поєднуються із самостійною інфраструктурою історіографії як науки, мікромоделлю історичного дослідження, творять всеоб'ємну цілісну теоретико-методологічну модель минулої історичної науки і в загальному обсязі її комунікативних зв'язків. Одночасно складові моделі з усією необхідністю ретранслюються у ментальності провідних вчених і можуть застосовуватися у науковому грушевськознавстві, а розуміння їх теоретичних аспектів має стати доміантною прерогативою дослідників як факт включення досягнень "переднього краю" науки в її "тверде ядро". Саме такою виступає історіографія, яка надає особливого сенсу інтерпретації теоретико-методологічних основ сучасної науки на прикладі минулої історичної науки 80-х рр. XIX – початку XX ст., в центрі якої стоїть історична творчість М. Грушевського. Її методологічні можливості сприяють вивченню перехідних епох в розвитку історичної науки взагалі.

Другий розділ – "Загальні і конкретні проблеми стану української історичної науки кінця XIX – початку XX ст." присвячений розгляду питань періодизації і місця української історичної науки цього періоду, висвітленню діяльності організаційних установ в історіографічних працях, вивченню творчості тогочасних провідних істориків в історичній літературі, а також історіографічному опрацюванню теми: "М. Грушевський і наукові школи в українській історичній науці на межі XIX і XX ст."

У главі "Проблеми періодизації і місця української історичної науки 80-х рр. XIX – початку XX ст. в працях істориків" головна увага звернена на аналіз досліджень М. Марченка, Л. Коваленка як типових зразків радянської історіографії, якій підпорядковувалися національні дидактичні образи, в тому числі український.

Розглянуті також праці вітчизняних вчених В. Потульницького, Я. Грицака, Л. Мельника, В. Сарбея, І. Колесник та українських зарубіжних дослідників Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Л. Винара та ін.

У радянській історіографії з'ясована стійка тенденція недооцінки попередньої історіографії і панування концепції кризи буржуазної історичної науки. Протилежність думок закордонних і радянських вчених найбільш виразно проявилася в оцінці спадщини істориків 80-х рр. XIX – початку XX ст., і особливо – М. Грушевського.

Українська історіографічна думка кінця XX ст. приходить до наукового розуміння основного постулу розвитку історичної науки, визначення 80-х рр. XIX – початку XX ст. як етапу інституційної зрілості української історіографії. Вчені віддають перевагу перспективам підвищення теоретичного і методологічного рівня вивчення історії історичної науки. Найбільш кваліфікована їх частина звертає особливу увагу на ескіпацію поняття "дидактичний образ" історіографії, необхідність з'ясування етапів його формування на матеріалах науки, її теоретичних, концептуальних та дидактичних аспектів.

Аналізу діяльності організаційних установ, стану української історичної науки, історичних досліджень 80-х рр. XIX – початку XX ст. у наукових працях підпорядкований зміст другої глави другого розділу. До уваги бралися праці Д. Дорошенка, Б. Крупицького, В. Матях та інших вчених. Разом із загальними дослідженнями систематичного характеру історіографічна традиція зберегла значний масив праць, присвячених окремим організаційним, структурним одиницям української історичної науки кінця XIX – початку XX ст. – таким, як Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, його історично-філософської секції, Археологічної комісії, Українського Наукового Товариства (УНТ) у Києві. В докторських і кандидатських дисертаціях Д. Данилюка, В. Баженова, В. Матях, Н. Палієнко, В. Щербань, М. Колесникова, Г. Курас, Д. Потехіна, Н. Семергея та ін., монографіях Н. Полонської-Василенко, П. Соханя, В. Ульяновського, С. Кіржаєва, О. Журби, статтях С. Водотики, В. Замлинського, М. Павленка, М. Дашкевича, І. Кривецького, В. Щербини, В. Сарбея, І. Бутича, та ін. знайшло місце глибоке усвідомлення вченими важливості наукової праці дослідників української історії кінця XIX – початку XX ст. Вони на підставі всебічного опрацювання архівних джерел і документальних матеріалів розкрили організаційні основи історичної науки, з'ясували історію НТШ у Львові, УНТ у Києві, діяльність ВУАН, наукових осередків, науково-дослідних кафедр, тогочасних установ в Україні, Київської археологічної комісії, "Исторического общества Нестора-летописца", архівних губернських комісій, організаційних структур регіонального краєзнавства, роботу редакційного колективу і зміст публікацій "Киевской старины" та ін. Більшість вчених ґрунтують свої дослідження на архівних матеріалах, звітах, нарисах, статтях, спогадах, залишених тогочасними науковцями, які водночас були і фундаторами, співпрацівниками цих установ, і їх істориками.

Сучасні вчені П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржаєв підготували ґрунтовний огляд літератури, присвяченої історії ВУАН, де критично розглянули стан дослідження теми: "М. Грушевський і Академія". Подібні огляди містяться в дисертаціях. Існує значний масив праць з історії НТШ, однак відсутнє синтетичне дослідження, в якому б розкривалися всі грані діяльності Товариства протягом його існування. Ця робота потребує колективних зусиль.

Зростання на сучасному етапі ролі історичної науки обумовлює необхідність переосмислити зміст наукових праць, спадщини вчених, які ідейно та організаційно творили підвалини української історичної науки особливо на межі XIX – початку XX ст. До цього спонукає довгочасне замовчування, напіввизнання, образлива,

гостра критика істориків, світогляд яких сформувався в дореволюційні часи, за “нерозуміння” ними об’єктивних закономірностей історичного процесу, “обмеженість” їх поглядів, “суб’єктивізм”, “націоналізм” та ін. З об’єктивних позицій в третій главі другого розділу “Провідні постаті української історичної науки останньої третини XIX – початку XX ст. в історичній літературі” розкривається зміст праць з історії та історіографії, в яких увага приділяється М.Максимовичу, М.Костомарову, П.Кулішчу, О.Лазаревському, М.Драгоманову, В.Антоновичу, І.Франку та ін. Автор визначив, що кандидатські дисертації В.Воронова, В.Андрєєва, С.Леґези, А.Франко, Л.Похилої, монографія Ю.Пінчука, нарис В.Ульяновського, присвячені історичній творчості і організаційній діяльності О.Лазаревського, Д.Дорошенка, І.Франка, М.Драгоманова, П.Куліша, М.Костомарова, В.Антоновича якісно відрізняються від праць попередників.

Сучасні вчені в Україні, відходячи від стереотипів донедавна існуючої історіографії, все більше уваги звертають на вивчення життєвого шляху і спадщини вчених, які стояли біля витоків національної історіографії, сприяли її розвитку на межі XIX і XX ст. Їх все більше цікавлять мотиви творчості, соціально-культурне середовище, світогляд і наукова спадщина істориків, свідомих необхідності розвитку тогочасної історичної науки. Вони в своїй діяльності органічно поєднували організаційно-наукову, просвітницьку, культурно-освітню роботу з творчістю істориків України. Одночасно дисертанти застерігає вчених від того, щоб в історіографічному дискурсі еkleктично поєднувались традиційні та нові елементи, а вдумливий науковий підхід підмінювався лексичними побудовами щодо визначення позиції історика. Однією з умов наукового вивчення творчості істориків тієї чи іншої доби є звернення уваги на суспільну свідомість, суспільну психологію її носіїв.

У четвертій главі другого розділу “М. Грушевський і наукові школи в українській історичній науці: історіографічний аспект” аналізується низка праць із цієї проблематики. Мова йде про те, що в працях М. Грушевського, ювілейних наукових збірниках, дослідженнях В.Герасимчука, М.Кордуби, І.Крип’якевича, Д.Дорошенка, Д.Багалія, І.Витановича, Н.Полонської-Василенко, О.Оглобина, Б.Крупницького, М.Чубатого, О.Домбровського, О.Пріцака, С.Білоконя, Я.Дашкевича й особливо Л.Винара знайшов відображення посиленний інтерес до різних сторін діяльності історичних шкіл В.Антоновича, М.Грушевського. Об’єктивно саме їх дослідження висунули на обговорення питання категоріального апарату науки як засобу створення цільного уявлення про стан української історичної науки. В главі дана характеристика й оцінка змісту дискусії в 1970-х рр. у закордонних наукових колах щодо шкіл істориків України В.Антоновича та М.Грушевського, в якій взяли участь О.Пріцак, О.Домбровський, М.Антонович та інші вчені. Окреслення поняття “історична школа”, наукові обговорення сприяли осягненню такої важливої форми організації історичної праці.

Головну увагу приділено аналізу праць Л.Винара, котрий ґрунтовно і послідовно підходить до висвітлення діяльності історичної школи М.Грушевського у Львові та Києві. Поза увагою автора не залишилися праці А.Процик, матеріали міжнародної наукової конференції “Михайло Грушевський і Львівська історична школа”, статті С.Михальченка, перші дисертаційні дослідження О.Тарасенко, В.Педича, присвячені історичним школам кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, В.Педич у кандидатській дисертації “Львівська історична школа М.Грушевського 1894-1914 рр.” (1996) детально розглядає складові, функції, роль керівника цієї школи, її ступеневу структуру, провідні методи та риси. Змістовними є статті, а також кандидатська дисертація Г.Мернікова “Школа в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії” (1997).

Автор в контексті вивчення категорії “наукової школи”, в дослідженнях з історії, соціології науки, характеристик і функцій понять “лідер”, “наукова атмосфера”, “наукова результативність”, психології творчості вирізняє причинно-наслідкові зв’язки професійного та особистого наукового зростання фундаторів шкіл в українській історіографії В.Антоновича, М.Грушевського, В.Липинського, Д.Дорошенка.

Дослідження Г.Мернікова відкривають новий напрямок – залучення до вивчення шкіл української історіографії доробку історії та соціології науки, соціальної психології творчості. Їх автор реалізує свою інтерпретацію соціопсихологічних аспектів міжособистих стосунків у межах НТШ, УАН, історичних установ ВУАН та відтворює психологічні портрети провідних лідерів наукових шкіл.

Якщо історична школа М.Грушевського у Львові і Києві знайшла своїх новітніх дослідників в особах В.Педича, Г.Мернікова, то вивчення її розвитку за радянських часів, на підставі архівних матеріалів, що зберігаються в архівосховищах України, лише розпочинається публікаціями В.Заруби і особливо Я.Дашкевича. Перші кроки в цьому напрямку здійснені в статтях С.Білоконя, І.Верби, О.Юркової та інших дослідників. Зокрема С.Водотика є автором статей, присвячених науково-дослідній кафедрі історії України в Харкові, процесу взаємодії наукових шкіл української історіографії 1920-х рр.

Критичний перегляд усталених поглядів В.Вороновим, Л.Кістерською, А.Санцевичем, С.Водотикою, І.Вербою та іншими вченими на спадщину радянської історіографії дозволяє розпочати процес з’ясування місця та ролі шкіл М.Василенка, М.Слабченка, О.Оглобина, М.Яворського в поступі української історичної науки.

Приєднання української історичної школи до світових її зразків сприяє пошукам витоків наукових шкіл, їх предметних ознак. Вченими визначаються теоретичні підвалини, концептуальний зміст, функціональні складові структури історичних шкіл, окреслюються досягнення засновників.

Третій розділ “М. Грушевський – ключова постать української історичної науки на рубежі XIX і XX ст. в історичній літературі” включає розгляд проблеми біографії в контексті творчості, науково-організаційної діяльності і визначення його як видатного історика.

У главі “Творча біографія М.Грушевського в науковій літературі” з’ясовуються напрямки досліджень українськими вченими життєвого шляху історика.

Звернення до праць Л.Винара, архівних джерел, документів М.Грушевського у фонді 1235 Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, листування відкривають більш широкі можливості для наповнення різноманітними відомостями біографії вченого. Під кутом зору поширення кола біографічних джерел розглядаються праці Г.Сварник, Л.Винара, поява нової серії “Епістолярні джерела грушевськознавства”, її перший том “Листування Михайла Грушевського” (1997), збірки архівних матеріалів “Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934” (1996), щоденники Грушевського за 1883-1893 рр., 1886-1894 і 1904-1910 років, котрі разом із “Споминами” містять нові дані із відповідними коментарями та поясненнями. В главі аналізуються дореволюційні видання, праці Д.Дорошенка, О.Гермайзе, Д.Багалія, вказується на факти звернення до біографії і діяльності М.Грушевського І.Крип’якевича, І.Борцака, В.Біднова, З.Кузеля, Ю.Лавриненка, О.Щульгіна, М.Стахіва, В.Дубровського, В.Кедровського, Ф.Шевченка, М.Галій, О.Степанішиної, М.Чубатого, О.Оглобина, Н.Полонської-Василенко, Б.Крупницького та ін. Визначено значення історіографічної розвідки І.Гирича, який аналізує внесок журналу “Український історик” у розвиток грушевськознавства. Предметом особливої уваги автора стали ґрунтовні праці Л.Винара.

Сучасні дослідники в Україні у своїх працях більш глибоко вивчають життя і науково-організаційну діяльність М.Грушевського, про що свідчать статті

М.Кучеренка, І.Верби, О.Романіва, Я.Дашкевича, котрі проаналізовані разом із доповідями і повідомленнями українських вчених на наукових конференціях "Михайло Грушевський", "Михайло Грушевський і Західна Україна" (Львів, 1994) та ін.

Статті Б.Кліда разом із публікаціями Л.Винара, Я.Дашкевича слід розглядати як продовження розробки проблеми історії боротьби за спадщину М. Грушевського та навколо неї, починаючи з 1988 року. Серед публікацій в "Українському історичному журналі" особливою ґрунтовністю за використанням різноманітних джерел виділяється стаття О.Рубльова "Михайло Грушевський: перший рік у Радянській Україні" (спроби реконструкції). Важливо, що автор звертає увагу на питання життя і діяльності М.Грушевського, які вже знайшли, але в неповному обсязі, висвітлення в працях Р.Пирого, С.Білоконя, П.Соханя, В.Ульяшовського, С.Кіржаєва та І.Гирича. Дослідження літератури, що вийшла протягом життя М.Грушевського – і до наших днів, засвідчує постійний інтерес її авторів до біографії, періодів життя та науково-організаційної діяльності вченого.

Важливою рисою історичних зацікавлень стає проблематика творчої біографії М.Грушевського і незгасаючий інтерес дослідників до цієї теми. Цінність ранніх праць про Грушевського полягає в тому, що вони написані безпосередніми його учнями, співробітниками, котрі були знайомі з життям і творчістю вченого як на Україні, так і в еміграції.

Поступово зростає науковий рівень досліджень. В цілому історики, долаючи труднощі, пов'язані з суб'єктивізмом у висвітленні окремих питань, описовість, в силу об'єктивних причин та слабкої розробки архівів і джерел, йшли правильним шляхом і створили праці, які сприяли впровадженню ґрунтовної схеми періодизації життя і науково-організаційної діяльності М. Грушевського.

Починаючи з 1991 року, відкрились можливості залучення до висвітлення зазначеної проблематики нових архівних матеріалів, епістоляріїв, джерел і на їх ґрунті підготовки якісно нових праць, у яких знайшли поглиблене вивчення сторінки життя і діяльності М. Грушевського.

У другій главі третього розділу "М. Грушевський як історик", продовжуючи досліджувати ставлення українських вчених до спадщини видатного представника історичної науки, автор звернув увагу на його бачення історичного процесу, світоглядні позиції, теоретичні міркування, методологічну спрямованість наукової творчості.

Повнокровно представляючи народницький світогляд, М.Грушевський науковою працею ясно засвідчив наступність своїх поглядів з М.Костомаровим, В.Антоновичем. На їх та його дослідженнях формували свій світогляд покоління дореволюційних і післяреволюційних істориків, учні і співробітники вченого. В умовах бездержавності народницька історіографія була природною реакцією на концепції представників російської, польської та австрійської історичних наук.

Одночасно всією своєю науково-організаційною діяльністю, творчістю М.Грушевський демонструє відкритість до європейської та світової історичної науки, готовність сприймати нові підходи в історичних дослідженнях.

Історіографічна традиція зафіксована в дослідженнях, статтях, повідомленнях, що носять нерідко характер гострого протистояння, має відбиток дискусійності щодо внеску М.Грушевського у розвиток української історичної науки. Існує проблема визначення історіософії, методології, ідейно-концептуальних засад творчості вченого. Зазначене ілюструють численні приклади ідеологічного двобою, особливо з боку представників радянської історіографії, як показник певного рівня історичної науки, ігноруючого принципи глибокого національного самопізнання та самосвідомості.

Радянські історики, здійснюючи свою діяльність в умовах державного контролю, відкидали схему М.Грушевського, яка підривала головні історичні концепції передреволюційної російської історіографії, а також радянську схему історії України.

Головною ділянкою наукової творчості М.Грушевського є історія України і допоміжні історичні дисципліни. В монографії "Гортаючи сторінки..." автор дисертаційного дослідження окремий розділ присвячує історичним зацікавленням М.Грушевського, розглядаючи їх крізь призму історіографічних досліджень вченого в його "Історії України-Руси" (Див. монографію, С. 11-78). Не менш важливим вважалось також в історіографічному ракурсі зафіксувати спостереження й думки численних авторів, котрі в своїх дослідженнях аналізують зміст монументальної праці, історичної спадщини М.Грушевського. В главі проаналізовані праці Д.Дорошенка, Д.Багалія, Л.Мельника, О.Ситника, Я.Ісаєвича, М.Жулинського, І.Франка, В.Герасимчука, М.Кордуби, Б.Крупницького, С.Томашівського, О.Пріцака, І.Витановича, Н.Полонської-Василенко, О.Домбровського, цикл досліджень Л.Винара, а також П.Соханя, В.Смоля, Л.Зашкільняка, Я.Дашкевича та інших сучасних українських вчених.

Автор також з'ясував, що соціологічні аспекти творчості М.Грушевського розглянуті в монографії О.Копиленка. Автором проаналізована праця М.Грушевського "Початки громадянства. Генетична соціологія". Цікаві роздуми над історіософією М.Грушевського залишили М.Кордуба, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, О.Оглоблин, І.Витанович, Л.Винар, О.Домбровський, О.Пріцак, Я.Дашкевич, Л.Зашкільняк, Я.Грицак, Н.Яковенко та інші вчені. Вони стали предметом розгляду в дисертації.

У 1996 році з'явилося перше дисертаційне дослідження в Україні, присвячене історіософії М.Грушевського, яке підготував В.Березенець. Автор розглядає постать М.Грушевського як науковця і політика, аналізує елементи його наукового світогляду та вивчає впливи на розвиток його наукової думки домінуючих у науковому середовищі XIX ст. напрямків: романтизму та позитивізму.

Змістом філософських роздумів В.Березенця є наголошення й доведення положення про те, що романтичний націоналізм як вихідний, а також історичний позитивізм з його впливами на розвиток історіософських принципів та методологію досліду М.Грушевського синтезувалися в концепцію, яку можна визначити як історичний націоналізм. Автор обґрунтував положення про те, що історіософія М.Грушевського є теоретичним фундаментом національної ідеї, де триада: нація, інтелігенція, держава – виступає на перший план. В.Березенець довів, що національну ідею видатний вчений і політик розглядає як продукт соціальної творчості етносу та надає їй ґносеологічного статусу.

У главі особливу увагу звернуто на аналіз матеріалів наукової конференції "Михайло Грушевський і сучасна історична думка", що відбулася у вересні 1996 році у Львові. Зокрема, детально розглянуто зміст доповіді Я.Дашкевича "М.Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?", а також його вступна стаття "Михайло Грушевський як особа і особистість" до збірки листів вченого К.Студинському, підготовлена до друку Г.Сварник (1996). Вчений подає розгорнуті характеристики наукової творчості і методології визначного історика України. Головною тезою, яку відстоює і обґрунтовує автор, є твердження про те, що переломним моментом в українській історичній науці у цілому, остаточним відходом від історіографічного народництва та переходом на історіографічне національне державництво слід вважати появу перших чотирьох томів "Історії України-Руси" та працю "Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства." Протягом 1899-1904 рр. було змуровано міцний фундамент нового напрямку в українській історичній науці, який тепер, з перспективи майже одного сторіччя, з повним правом можна назвати національно-державним. Основна частина доповіді Я.Дашкевича присвячена обґрунтуванню і

вагомим доказам щодо зазначених положень. В главі вказано, що схожі думки щодо державництва М.Грушевського ще в 1978 р. виказав М.Стахів у розвідці "Матеріали про світогляд Грушевського", а також підтримав і обгрунтував Л.Винар. Цінними є і роздуми Я.Дашкевича щодо позитивізму М.Грушевського.

Тематично з цією частиною доповіді вченого збігається зміст статті Л.Зашкільняка "Історична спадщина М.С.Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку ХХ ст." (1997). Розглядаючи історіософську концепцію видатного вченого, автор одночасно наголошує на тому, що вона також спиралась на соціологічне розуміння історії, а методологічні погляди визначалися вочереді поєднанням просвітницько-романтичних, соціологічно-позитивістських та неокантіанських ідей, у центрі яких перебувала категорія "народу-нації" як головної етносоціальної спільноти. Л.Зашкільняк також детально зупиняється на методологічних поглядах інтерпретації вченим категорії "народу" універсалістському розумінні історичного процесу, яке пов'язувало еволюцію окремого народу-нації із загальнолюдським поступом.

Вчений підтверджує думку І.Витановича про те, що Грушевський на різні етапи еволюції соціуму дивився як на такі, де на кожному з них діють різні чинники, і найбільша небезпека полягає у пристосуванні матеріалу під якісь соціологічні схеми. Проте Грушевський дотримувався все ж чітко окресленої схеми генезису, еволюції і трансформації етносоціальної спільноти. Вслід за Л.Винаром автор розвиває думку про те, що М.Грушевський був противником історичного монізму (але не холізму) у будь-якому вигляді. Взяті в сукупності теоретичні положення, розроблені М.Грушевським, уможливили опрацювання ним синтезу української історії, який поєднав критичну науковість, глибокий документалізм, багатомірність методики, а методологічний підхід видатного вченого і сьогодні приваблює своєю спрямованістю на максимальне всебічне вивчення соціальних явищ у їх історичному розвитку і предметній конкретності без штучного соціологізму.

В главі проаналізовані також праці В.Потульницького, С.Злупко, розвідки і повідомлення В.Чорнія, М.Альчук, П.Андрусика, Л.Тимошенка, присвячені різним аспектам історичної концепції М.Грушевського.

Здійснений розгляд змісту праць українських вчених виявляє існування постійної рефлексії історичної думки щодо творчості М.Грушевського як історика. Сучасна наукова громадськість поступово позбавляється упереджень, відкидає необгрунтовані звинувачення в обмеженості методології і різні закиди на адресу видатного історика, ставить питання про необхідність усунення методологічних обмежень в пізнанні й оцінці його спадщини, концептуальних засад творчості. Цілковито прозорою є і світоглядна позиція провідних дослідників, в кожному разі виявляючи рух наукової думки в напрямку збагачення знань про методологію, належність М.Грушевського до національно-державницького напрямку, а не лише народницького в українській історіографії, що засвідчує поглиблення уявлень про нього та тогочасну історичну науку.

У висновках конкретизуються і узагальнюються результати дослідження:

1. Всебічний та неупереджений аналіз, що спирається на визнані у світі загальнонаукові принципи і засади, наукову методологію дає можливість уникнути зроблених помилок у минулому. Українська історіографія, материкова і діаспорна, має в своєму арсеналі інструментарій, що значно розширює можливості наукового пошуку, вводячи на його орбіту не лише нові категорії і поняття, але й наукові дисципліни.

2. Розроблена і запропонована теоретико-методологічна модель вивчення минулого української історичної науки на зламі ХІХ і ХХ століть є одним з варіантів історіографічного синтезу і відкриває можливості узагальнення дослідницького

досвіду цієї науки.

3. Проведений на підставі теоретико-методологічної моделі аналіз дослідження стану української історичної науки у 80-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. засвідчує еволюційний розвиток української історіографії. Вивчення літератури дозволяє стверджувати, що за тематичною спрямованістю, охопленням різних аспектів українського історичного процесу, снагою до пробудження й формування національної самосвідомості свого народу українські інтелектуали в галузі історичної науки досягли значних успіхів. Їх наукова творчість, широкі знання вітчизняної, європейської та світової історії, суспільної думки у поєднанні з працездатністю створили умови для поступового підвищення рівня історичних праць, накопичення архівних та джерельних матеріалів і нарешті емансипації української історичної науки з меж російської, польської, австрійської наукової сфери.

4. Методологічний стереотип радянської історіографії про кризу дореволюційної історичної науки, її занепад у концептуальному плані щодо української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. є науково необгрунтованим та суперечить конкретній історіографічній практиці. Проблему кризи історичної науки слід розглядати, пов'язуючи її зі змінами в її внутрішній природі, суспільного життя епохи на підставі системного підходу. "Скупчення" інтересів дослідників в Україні навколо спадщини істориків "народницького" напрямку, "демократичного табору" та "прогресивних" встановлювало можливий зв'язок радянської історіографії з дореволюційною і одночасно збіднювало її. Зазначене є однією з причин незабезпечення поступального розвитку радянської української історіографії. Поява в 1959 і в 1983 рр. праць М.Марченка і Л.Коваленка не виправила цього становища. Історико-матеріалістичний метод, деформований державним втручанням в історичну науку, з самого початку не потрапив на сприятливий ґрунт теоретико-методологічних традицій й особливо історичної думки в Україні ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, М.Грушевського та його сучасників.

5. Під диктатором центру все більш пріоритетного розвитку набувають дослідження марксистського напрямку переважно в історико-партійному ракурсі, що закриває собою розробку стану історичної науки, досліджень з історії України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Сильний вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів позначився на публікаціях в радянській історіографії, присвячених М.Грушевському, що з'явилися з середини 1920-х і виходили до кінця 1980-х рр. Переважна більшість статей в енциклопедичних виданнях, науковій, навчальній та пропагандистській літературі хвибує на крайню односторонність, упередженість, посилену або послаблену залежно від офіційних оцінок і все більшої ідеологізації суспільної свідомості. Існуюча обширна література і тема: "М.Грушевський у висвітленні радянської історіографії" потребує ґрунтовного аналізу та монографічного вивчення. Статті В.Заруби, Я.Дашкевича, Б.Кліда, в яких висвітлюються сторінки історії боротьби з М.Грушевським, його школою у Києві, у Львівському університеті протягом 1924–34 рр., 1945 – початку 1950-х рр. та в кінці 1980-х лише розпочинають цей процес.

6. Частина українських істориків, опинившись за кордоном, сприяла ідейному та організаційному становленню української історичної науки завдяки діяльності українських і неукраїнських установ і університетів, розвитку зв'язків з європейськими науковими колами. Вони, долаючи ідеологічні впливи поразки визвольних змагань 1918–1920 рр., не відразу, а шляхом все більш об'єктивного осягнення спадщини попередників, прийшли до усвідомлення еволюції історичної науки з позиції поглиблення наукових знань про минуле, зв'язали поступ своїх досліджень із світовим рівнем. Західні українські вчені, створивши цілу наукову дисципліну – грушевськознавство, в її розвитку пройшли два періоди: з 1965 – по

1990 і з 1991 – до кінця 1990-х рр. В кінці першого періоду та на другому етапі до них приєдналися вчені з України, усвідомивши, що М. Грушевський є ключовою постаттю, що з'єднує історичну наукову традицію з сучасністю.

7. В провідних наукових центрах України – Києві, Львові, Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Ужгороді вчені активізують наукову діяльність у галузі української історіографії. Коло їх інтересів складають методологічні проблеми історичної науки, інституалізації історіографії, біоісторіографії. Під керівництвом провідних вчених вже молоде покоління істориків розробляє питання історіографії XIX – початку XX ст., поширює свої інтереси на регіональну проблематику. Зміна історіографічних пріоритетів, усвідомлення ієрархії загального, локального в історико-наукових дослідженнях приносить певні результати. Шляхом наукового опрацювання українські вчені закономірно приїшли до зрілого усвідомлення періоду 80-х рр. XIX – початку XX ст. як доби організаційної та в кінцевій фазі – ідейно-концептуальної інституалізації української історіографії, необхідності створення її нової періодизації, окреслення дидактичного образу.

8. В працях зарубіжних вчених і вітчизняних істориків розглянуті історичні умови і обставини розвитку української історичної науки, сталі форми науково-організаційної праці тих часів, знайшли осмислення історичні концепції М.Максимовича, М.Костомарова, В.Антоновича, П.Куліша, М.Драгоманова, О.Лазаревського, Д.Багалія, Д.Дорошенка, В.Липинського, їх методологічні засади та історіософія творчості. Ними досліджені історія Історичного товариства Нестора-літописця, НТШ у Львові, УНТ в Києві, губернських вчених Архівних Комісій, археологічних з'їздів, археографічна науково-організаційна та видавнича діяльність. Швидких темпів набуває розвиток історичних краєзнавчих досліджень Прикарпаття, Закарпаття, Чернігівщини, Поділля, Полтавщини, Катеринославщини, Криму.

9. Продовжуючи кращі традиції попередніх поколінь, сучасні дослідники Л.Винар, О.Домбровський, О.Пріцак, А.Жуковський, П.Сохань, В.Смолий, Я.Дашкевич, М.Ковальський, А.Болебрух, Т.Попова, І.Колесник, Г.Швидько, Ю.Мицик, Я.Калакура, Я.Грицак, Л.Зашкільняк, В.Якунін, В.Ульяновський, В.Матях, О.Журба, І.Гирич, І.Верба, Г.Курас, А.Процик, О.Ситник, О.Киян, О.Крук, В.Воронов, Л.Баженов, Д.Данилюк, С.Михальченко, В.Прокопчук, В.Гаврилів, А.Франко, В.Малиневська, В.Колесников, В.Андрєєв, Г.Мерніков, С.Легіза, В.Ващенко, К.Колесников та ін. демонструють у своїх працях посилені інтерес до проблематики, пов'язаної з внеском істориків кінця XIX – початку XX ст. у розвиток української історіографічної школи. Названі вчені (серед них виділяється група дослідників біоісторіографічної спадщини українських істориків), застосовуючи нові підходи до вивчення та інтерпретації історичної літератури у парі з відкриттям нових, досі недоступних джерел (потенційної джерельної історіографічної бази), об'єктивно їх трактуючи, відмовляються від заздальгідь опрацьованих схем, своєю науковою творчістю демонструють початок процесу оформлення нового наукового образу історіографії історії України.

10. Провідними істориками більш глибоко усвідомлюється багатство тогочасного історіографічного матеріалу, а їх молодшими представниками ведеться наукова обробка архівних матеріалів, документальних джерел, опрацювання історичної спадщини численної верстви дослідників минувшини кінця XIX – початку XX ст. С.Білоконь, Я.Дашкевич, П.Сохань, В.Смолий, Я.Калакура, Я.Ісаєвич, В.Грабовецький, Р.Піріг, О.Романів, Л.Зашкільняк та ін. поступово формують навколо себе верству грушевськознавців в Україні. В їх працях та дослідженнях молодих науковців вимальовується об'єктивний образ М. Грушевського як історика і політика, висвітлюється історіософія наукової творчості.

11. Науковцями шляхом детального аналізу визначена система знань М.Грушевського “як момент цілого”, коли універсалізм вченого виступає в іпостасях історика-аналітика, історика-соціолога, дослідника-монографіста, історика культури, літератури, церкви, знавця допоміжних історичних дисциплін та інших ділянок наукового пізнання. У своїй науковій практиці М.Грушевський використовує систему дослідницьких принципів: світоглядних, загальнонаукових, історичних та специфічно-історіографічних, виробляє погляди й гіпотези, котрі визначають напрямки дослідження історичного процесу й вимоги до його вивчення та кінцевих результатів. Одночасно вчений уникає схематичного висвітлення історичних подій, одноставної універсалізації багатогранних історичних явищ.

12. М.Грушевський, не пориваючи з попередньою традицією, що склалася в українській історіографії, найбільш послідовно й аргументовано, стоячи на ґрунті національно-державницької ідеології, використовує пануючі прогресивні методи історичного пізнання і вперше в вітчизняній науці подає минуле українського народу як закономірний еволюційний процес. У своїй науковій практиці, поступово еволюціонізуючи від народництва через неонародництво до національно-державного світогляду, вчений створив поліфакторну модель історії нації, підійшов до розуміння історичного прогресу як боротьби індивідуалістичних та колективістичних тенденцій розвитку людства.

13. Історіософія М.Грушевського як теоретична підвалина національної ідеї вбирає в себе, поруч з іншими, три чинники: націю, інтелігенцію та державу, і є синтезом просвітницько-романтичних, соціологічно-позитивістських та неонаціональних ідей. Національна ідея у нього є результатом соціальної творчості етносу і відіграє роль соціального фактору. Її розуміння М.Грушевський втілює в органічній концепції, проводячи суцільну лінію в українській історіографії, слідкуючи за її безперервним і тривалим розвитком як суб'єкта в історичному матеріалі.

14. В методології історичного досвіду М.Грушевський є позитивістом, засновником національно-державницького напрямку, що виріс і затвердився протягом 1894-1904 рр. Безпідставними є спроби істориків 1920 – 30-х рр. і деяких сучасних науковців відкинути М.Грушевського назад до народницької антидержавницької історичної науки. Проголошений в 20 – 30-ті роки XX ст. напрям, близький до консерватизму, є лише новим відгалуженням від національно-державницького напрямку. Таке розуміння історіографічного процесу знімає напруження в його перехідній фазі від неонародництва до державництва і відкриває шлях до яснішого розуміння еволюційності та органічності трансформації одного напрямку в інший.

15. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що представники діаспори, а з відновленням і розбудовою державної незалежності України вітчизняної і нарешті єдиної української історіографії до другої половини 1990-х рр. в галузі наукового грушевськознавства, дослідженні історії історичної науки в кінці XIX – на початку XX ст. зробили значний крок вперед в осягненні й розробці цієї проблематики, в подоланні ідеологічних обмежень, критичному перегляді спадщини попередників та світоглядних стереотипів минулого. Докторські, кандидатські дисертації Т.Приймак, Р.Пирога, О.Тарасенко, І.Гирича, В.Педича, Г.Мернікова, В.Матях, В.Воронова, С.Легізи, В.Андрєєва, С.Похилої за науковим рівнем, використанням архівних матеріалів стоять значно вище досліджень попередників. Їх зусиллями підведено певні підсумки дослідження проблеми шкіл В.Антоновича, М.Грушевського, Д.Багалія, В.Липинського, Д.Дорошенка, вивчення форм та напрямків розвитку української романтичної історіографії, часопису “Киевская старина”, біоісторіографії творчості О.Лазаревського, П.Куліша, Д.Дорошенка.

16. Дослідження біографії, етапів життя, періодів творчості М.Грушевського

має сталу літературу. Вченими з діаспори і в Україні підготовлені змістовні монографії, збірники статей і матеріалів, епістолярії, збірник "Великий Українець", окремі публікації, де розкриті науково-організаційна й видавнича діяльність, світоглядні позиції, методологія, джерела концепції М.Грушевського щодо діяльності історичних установ ВУАН, зміст його "української ідеї" та численні факти біографії. Помітно зріс інтерес до окремих галузей грушевськознавства. Зроблено реальні кроки у науковому вивченні проблем: М.Грушевський як вчений, організатор науки; державний діяч, політик; сучасники та послідовники; М.Грушевський і сучасна історична думка та ін.

У висновках наводиться низка рекомендацій щодо напрямків досліджень проблем грушевськознавства і української історіографії кінця XIX – початку XX ст. Серед них вказано, що існує необхідність в підготовці кількатомної "Біохроніки життя і діяльності М.Грушевського" та на її підставі фундаментальної біографії, а також популярних нарисів, низки публіцистичних видань, де знайшли б відображення грані творчості, громадської та політичної діяльності видатного українського інтелектуала.

Список праць автора за темою дисертації:

Монографії

1. Гортаючи сторінки... Думки про "Історію України-Руси" М.Грушевського і українську історіографію 80-х рр. XIX – початку XX ст. – Черкаси, Сіяч, 1996. – 256 с (15, 4 друк. арк.).
2. Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби. – Черкаси, Сіяч, 1996. – 182 с. (12,1 друк. арк.).

Брошури

1. "Історія України-Руси" М.С.Грушевського: історіографія. – Навчальний посібник для студентів. – Черкаси, 1997. – 156 с. (7 друк. арк.).
2. Історіографія історії України. Навчальний посібник. – Черкаси, 1996. – 56 с. (2,3 друк. арк.).
3. Українського духу титан. Богдан Хмельницький у 1648 – 1657 рр. (До 400-річчя з дня народження). – Черкаси, 1995. – 52 с. (2,2 друк. арк.).

Статті у журналах та збірниках наукових праць, наукові доповіді.

1. Національне відродження: спроба історіографічного аналізу // Черкащина в новітній історії української нації та держави. Збірник наукових праць. – К.: Стило, 1999. – С. 4-12. (0,6 друк. арк.)
2. Сучасна теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні. // Вісник Черкаського державного університету. – Черкаси, 1998. – Вип 6. – С. 13-18. (0,6 друк. арк.).
3. Погляд М.Грушевського на український історіографічний процес крізь призму народницької концепції історії України // Вісник Черкаського державного університету. – Черкаси, 1997. – Вип 2. – С. 10-16 (0,6 друк. арк.).
4. Другі Всеукраїнські наукові читання "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку" // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 156-157 (У співавторстві з А.Г.Морозовим, 0,1 автор. арк.).
5. До оцінки львівського періоду історичної школи М.Грушевського // Український історик. – 1996. – Ч. 1-4/128-131. рік XXXIII. Ювілейне видання. – Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен. – С. 251-258 (0,6 друк. арк.).
6. М.Грушевський – дослідник аграрної історії. 36. наук. праць // М-ли Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії. – Київ, 1996. – С. 82-86 (0,4 друк. арк.).
7. Хмельниччина: візія Грушевського, її оцінка в новітній історіографії. 36. наук. праць // М-ли Шостих Всеук. істор. читань: В 2 кн. – Кн.2: Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку // Під ред. В.А.Смоляя. – Київ-Черкаси, 1997. – С. 97-103 (0,4 друк. арк.).
8. До оцінки Львівського періоду історичної школи М.Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. 36. наук. праць // М-ли Міжнародної конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. –

Нью-Йорк-Львів, 1995. – С. 153-165 (0,6 друк. арк.).

9. Культурологічні, етнічні та етнопсихологічні аспекти гайдамацького руху та Коліївщини. "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку." 36. наук. праць // М-ли Третіх Всеукраїнських історичних читань // Під ред. В.А.Смоляя. – Київ-Черкаси, 1993. – С. 55-59 (У співавторстві з В.В.Масненком, 0,2 автор. арк.)
10. Чи помстився Богдан Хмельницький Д.Чаплинському? "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку." 36. наук. праць // М-ли П'ятих Всеукраїнських історичних читань // Під ред. В.А.Смоляя. – Київ-Черкаси, 1995. – С. 25-26 (0,2 друк. арк.).
11. Використання студентами Черкаського педінституту місцевого матеріалу при вивченні історії Української козацької держави. "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку" // 36. наук. праць, матеріалів II-их Всеукраїнських наукових читань // Під ред. В.А.Смоляя. – Київ-Черкаси, 1992. – С. 121-122 (0,2 друк. арк.).
12. Людина козацької доби. "Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку" 36. наук. праць // М-ли Четвертих Всеук. істор. читань: // Під ред. В.А.Смоляя. – Київ – Черкаси, 1995. – С. 114-117 (0,3 друк. арк.).
13. Оцінка М.С.Грушевським наукової спадщини О.О.Потебні "Наследие А.А.Потебни и развитие современной филологической и исторической науки." // М-ли научной конференции, посвященной 70-летию со дня рождения профессора О.П.Преснякова. – Черкаси, 1996. – С. 19-20 (0,3 друк. арк.).
14. Українство В.Антоновича і В.Липинського. "Формування національної самосвідомості молоді" // 36. наук. праць, м-лів науково-практич. конфер. – Київ, 1997. – Ч. I. – С. 18-21 (0,2 друк. арк.).
15. В.Антонович про Коліївщину // Краєзнавство Черкащини. – Черкаси: Сіяч, 1996. – С. 53-54. (0,2 друк. арк.).
16. Національна ідея історіософії Тараса Шевченка // М-ли доп. та повід. на обласній науковій практич. конфер., присвяченій 179-й річниці з дня народження Т.Г.Шевченка, 20 травня 1993 року. – Черкаси, 1993. – С. 1-4 (0,35 друк. арк.).
17. Спадщина С.А.Подолінського як джерело історико-краєзнавчого дослідження Черкащини. "Туризм і завдання національно-культурного відродження України" 12-14 травня 1992 р. // М-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ – Черкаси, 1992. – С. 241-242. (0,2 друк. арк.).
18. Маловідомий огляд української історіографії Д.Дорошенка. "Українське національне відродження 20-х років" // М-ли обл. наук.-практич. конфер. – Черкаси, 1993. – С. 65-68 (0,2 друк. арк.).
19. Співпраця М.Грушевського та О.Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка "Українська література і цензура" // М-ли Всеукраїнської наукової конференції 14-16 травня 1996 року. – Черкаси, 1995. – С. 117-120 (0,3 друк. арк.).
20. Удосконалення структури україністики як засіб підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів. "Інтеграція науки у систему підготовки вчителів" // М-ли міжвуз. наук. – практич. конфер. 18-19 квітня 1995 року. – Черкаси, 1995. – С. 154-156 (У співавторстві з В.В.Масненком, автор. 1,5 стор.).
21. Університетське питання в контексті буржуазних реформ 60-х років XIX ст. – Вказ. праця. – С. 117-129 (У співавторстві з В.М.Мойсієнком, автор. 2 стор.).
22. "Невідомий" голод 1833 року і заходи боротьби з ними в Полтавській губернії "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність" // М-ли пленарного та секційних засідань Всеукраїнської наукової конференції. – Київ: Рідний край, 1995. – С. 178-180.

Тези конференцій

1. До питання викладання історії України "Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти і культури" // Тези допов. ювілейної наук.-практич. конфер., присвяченої 70-річчю інституту (грудень 1991 року). – Черкаси, 1991. – С. 19-20 (0,2 друк. арк.).
2. Морально-виховний аспект проблеми вивчення студентами історії України "Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі" // Тези допов. міжвуз. наук.-практич. конфер. 26-27 березня 1992 року. – Умань, 1992. – С. 160-162 (0,2 друк. арк.).

3. Змінити підходи до викладання історії України "Українознавство і гуманізація освіти" // Тези доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конфер., присвяченої 75-річчю Дніпропетровського державного університету. 19-21 травня 1993 р.: У 4 ч. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1993. – Ч. 2. – С. 13-14 (У співавторстві з В.В.Масненком, автор. 1 стор.)
4. Революційно-демократичні та загальнолюдські цінності у творчості Т.Г.Шевченка як об'єкт вивчення вітчизняної історії "Т.Г.Шевченко і загальнолюдські ідеали" // Тези доп. та повід. на обласній наук – практ. конфер. – Черкаси, 1991. – С. 25-27. (0,3 друк. стор.)
5. Гуманістична сутність об'єднуючої тенденції української національної культури "Творчість. Культура. Гуманізм" // Тези доп. Міжнародної наук. конфер. 21-22 жовтня 1995 р. – Київ: КПІ, 1995. – Ч. II. (секції III-V). – С. 118-120 (У співавторстві з В.Братцевим, автор. 1 стор.)

Анотація

Гоцуляк В.В. М.Грушевський і українська історична наука (80-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 - історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1999.

Дисертантом представлені результати наукового дослідження 80-х років XIX – початку XX ст. в українській історичній науці, як періоду інтенсивного, ідейно-концептуального самовизначення й відокремлення від пануючих наукових історичних структур та оформлення української історіографії. Розроблена теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні. Автором, здійснена історіографічна реконструкція і аналіз процесу вивчення й висвітлення загальних і конкретних проблем періодизації, місця тогочасної української історичної науки, починаючи з дореволюційних часів і до 1999 року. В історіографічному аспекті аналізується діяльність організаційних установ, історичних шкіл, творчість тогочасних провідних істориків. Центральне місце відведене М. Грушевському як історичній фігурі, вивченню його біографії, науково-організаційної діяльності, історичної спадщини, з'ясуванню історіософії, методології, історичних та історіографічних концепцій, належності до національно-державницького напрямку в українській історіографії.

Ключові слова: М. Грушевський, історична наука, історіографія, історична школа, історіософія, методологія, схема, модель, концепція.

Summary

Gotsulyak V. V. M. Grushevskiy and Ukrainian historical science in the period from the 80-th of the XIX-th century till the beginning of the XX-th century: historiography of the problem. – Manuscript.

Thesis for a doctor's degree by speciality 07.00.06. - historiography, source study and special historical branches of science. – Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1999.

Candidate for a degree represents the results of scientific research of the period from the 80-th of the XIX-th century till the beginning of the XX-th century in Ukrainian historical science as the period of intensive, organisational, ideological and conceptual self-determination, separation from the other structures and framing of Ukrainian historiography. According to the proposed theoretical pattern, starting with the pre-Revolutionary period till 1999, historiographical reconstruction, analysis of the process of studying and interpretation of the general and specific problems of periodization, the place of Ukrainian historiographical science that time, research of the activities of organising institutions, historical schools and creative work of the leading historians of that epoch are carried out.

The central place is assigned to M. Grushevskiy as to the historian, to his biography,

scientific and organisational activities, historical legacy, to clearing up of his historiography, methodology, historical and historiographical conceptions, to his belonging to the national tendency in Ukrainian historiography.

Keywords: M. Grushevskiy, leading, historians, historical science, historiography, historical schools, methodology, diagram-model, reflexional model, conception.

Анотація

Гоцуляк В.В. М.Грушевський і українська історична наука (80-ые гг. XIX – начало XX ст.): историография проблемы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины, Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1999.

Необходимость проведения настоящего исследования вызвана состоянием процесса анализируемой темы. Несмотря на большое количество работ, в которых исследуются отдельные аспекты украинской исторической науки 80-х годов XIX – начала XX ст. в целом, ее история и место в ней творчества М.Грушевского не стали предметом специального изучения. Вместе с тем комплексное рассмотрение этой проблемы диктуется современным уровнем, достигнутым украинской историографией.

Разработку этой проблематики автор связывает с широким взглядом на историографию как методологическую дисциплину. Историография рассматривается и как способ, а также инструмент современных подходов к исторической науке, оказывающих благоприятное воздействие на ее идейное, концептуальное и методологическое обновление.

Выходя из вышеизложенного, в диссертации привлечено внимание к современным разработкам микромоделей исторического, историографического исследования, что позволяет воссоздать общую модель изучения прошлого украинской исторической науки на примере 80-х гг. XIX – начала XX ст.

В центре такого изучения прошлого исторической науки поставлена рефлексивная модель историографии, которая своими корнями входит в связь с междисциплинарными принципами, обеспечивающими ее взаимодействие с методологией истории, историософией, науковедением, философией истории и философией.

Проведенное историографическое исследование позволяет обобщить позитивный и негативный опыт, накопленный наукой в ходе изучения истории ее развития в 80-х годах XIX – начала XX ст.

Данный этап рассматривается как процесс институализации, дисциплинарного оформления украинской исторической науки с соответствующей идеологической и концептуальной основой.

Его особенное значение определяется также тем, что на первые десятилетия XX ст. приходится и идейно-концептуальное становление украинской историографии как учебной дисциплины.

Дисертантом представлены результаты научного исследования 80-х годов XIX – начала XX ст. в украинской исторической науке, как периода интенсивного, идейно-концептуального самоопределения и обособления от господствующих научных исторических структур и оформления украинской историографии. Разработана теоретическая модель изучения прошлого исторической науки в Украине. Автором, осуществлена историографическая реконструкция и анализ процесса изучения и освещения общих и конкретных проблем периодизации, места

украинской исторической науки того времени, начиная с дореволюционных времён и до 1999 года. В историографическом аспекте анализируется деятельность организационных учреждений, исторических школ, творчество ведущих историков этой эпохи.

Конкретным проявлением достижений украинской исторической науки конца XIX – начала XX вв. является рассмотрение и анализ становления, развития и оформления с середины 1960-х годов самостоятельной ее отрасли – грушевскознания. Данная научная дисциплина имеет свой предмет, задачи и всем своим содержанием направлена на изучение М.Грушевского, особенно его исторического творчества.

В историографическом ракурсе анализируется проблема периодизации и места украинской исторической науки 80-х годов XIX – начала XX вв., комплексно изучается научное творчество ведущих историков Украины.

В центре исследования находится научно-организационная деятельность М.Грушевского, его исторической школы. Историографически реконструируется история изучения данной проблематики в трудах современных ученых. В таком же ключе рассматривается М.Грушевский как знаковая фигура в украинской исторической науке. Определяется состояние изучения его биографии, этапов творчества и научной деятельности.

Особое внимание уделено М.Грушевскому как историку, выяснению изученности его исторического творчества, методологии, исторической и историографической концепций, принадлежности к национально-государственному направлению в украинской историографии.

Поднятые вопросы рассматриваются в контексте историографической традиции, которую оставили представители дореволюционной, советской и зарубежной украинской исторической науки. Особое внимание уделяется трудам современных зарубежных ученых, а также исследователей в Украине, посвященных М.Грушевскому, украинской исторической науке его эпохи.

Настоящее исследование помогает выявить круг вопросов, требующих дальнейшего изучения, намечает пути и методы историографического исследования с учетом идейно-теоретического и методологического уровня достигнутого современной исторической наукой. В нем показана приемственность поступательного развития научно-исследовательского процесса дореволюционной историографии зарубежной части и современной украинской исторической науки, определены главные, характерные и специфические особенности литературы по проблеме за весь период ее существования, отражен вклад каждого поколения историков в ее разработку.

В диссертации выявлены идеологические и гносеологические факторы, определившие развитие процесса изучения состояния украинской исторической науки и места в ней М.Грушевского на различных этапах историографии, проанализировано развитие теоретических и методологических основ исследования, изменение методов научно-исследовательской работы. Автором привлечено внимание к ряду теоретических положений, к необходимости внедрения современной модели изучения прошлого исторической науки в Украине, выявлены наиболее перспективные направления исследовательской мысли, развитие которых будет способствовать созданию работ, соответствующих высокому уровню, достигнутому мировой исторической наукой.

Ключевые слова: М. Грушевский, историческая наука, историография, историческая школа, историософия, методология, схема, модель, концепция.

Томчук ВВ

Підписано до друку 14.05.99р. Формат 60х90/16. Папір друкарський. Друк плоский
Гарнітура Times New Roman Суг. Умов. друк. арк. 2.0. Обл.-вид арк.1.9.

Тираж 100 прим. Замовлення № 115.

Редакційно-видавничий відділ Черкаського державного
університету ім. Б.Хмельницького
Адреса: 257017, м.Черкаси, бул.Шевченка, 81, кімн. 116.

Тел. (8 0472) 47-13-16, факс 47-22-33